

Tranziční spravedlnost a proces národního usmíření v Bosně a Hercegovině

HANA OBERPFALZEROVÁ

Transitional Justice and the National Reconciliation Process in Bosnia and Herzegovina

Abstract: This article examines the relationship between transitional justice and reconciliation in Bosnia and Herzegovina. The author aims to answer the question how, to what extent and on the basis of what mechanisms transitional justice contributes to reconciliation. In the first, descriptive part of the article she introduces the term and the mechanisms of transitional justice, and in the second, analytical part she examines their concrete form in Bosnia and Herzegovina and their contribution to the process of reconciliation, which is understood here as a renewal of relationships between individuals and a recognition of one's own responsibility for past wrongs. The author concludes that transitional justice contributes to the reconciliation process only in a limited way because of its low trustworthiness, its low visibility and the overly small investments in its measures. To bring about a societal change transitional justice needs to be implemented better, in a more thorough and sensitive way and especially visibly, above all in terms of restorative justice and truth telling.

Key words: Transitional justice, reconciliation, post-war reconstruction, conflict resolution, peacebuilding, Bosnia and Herzegovina, ICTY, truth commission.

„To, co se děje v Bosně, jak to většina pozorovatelů vidí, není nelítostný spor mezi nesmiřitelnými nepřáteli, kteří jsou etnický polarizováni, ale pečlivě naplánovaná válka poháněná populistickými válečnými štváči a propagandou.“

(Whittaker 2002: 105)

Ačkoliv válka v Bosně a Hercegovině skončila před šestnácti lety, nachází se tato země zmítaná konflikty, a spolu s ní i mezinárodní společenství, znovu na rozcestí. Propuknutí nového ozbrojeného konfliktu sice bezprostředně nehrozí (Duraković et al. 2010: 69), avšak existuje zde jedna potenciální roznětka: akutní ústavní krize, způsobená zejména nedostatkem občanských a politických práv pro státní příslušníky v oblastech, kde je jejich etnikum v menšině. Teprve na konci prosince 2011 se podařilo sestavit novou vládu po čtrnácti měsících politické krize. Země, které prožily jeden ozbrojený konflikt, obzvláště pak občanskou válku, nesou velké riziko, že se toto násilí bude opakovat (Hartzell 1999; Licklider 1995). Není proto divu, že mezinárodní organizace vyvíjejí velké úsilí, aby přivedly obyvatele Bosny a Hercegoviny – Srby, Chorvaty a Bosňáky (dříve Muslimy)¹ – k národnímu usmíření či alespoň stabilizaci situace. Mnohé se již podařilo, avšak zdaleka ještě není vyhráno. Bez usmíření a mezinárodní spolupráce bude v Bosně vládnout to, co Johann Galtung (1996) nazývá „negativním mírem“, tj. pouhý klid zbraní (Clark 2009). Daytonská mírová dohoda se na jednu stranu stala základem míru, avšak

vzhledem k tomu, že je postavená na principech konsociační demokracie, do jisté míry přispívá k omezené mobilitě a omezenému mezietnickému kontaktu kvůli vnitřním hranicím země (Clark 2009): Bosna a Hercegovina je rozdělena na dvě takzvané entity, převážně bosňácko-chorvatskou Federaci Bosny a Hercegoviny (51 % území) a Republiku Srbskou (49 % území), přičemž první z nich se ještě dělí do kantonů po švýcarském vzoru. V ohrožení je i sama Bosna a Hercegovina jako jednotný stát: jeho největšími zastánci jsou Bosňáci, zatímco Chorvaté touží po vytvoření vlastní, třetí entity a srbští nacionalisté z Bosny pod vedením Milorada Dodika po připojení Republiky srbské k vlastnímu Srbsku. Překážkami vzájemného soužití (Skoko 2010: 36–38) jsou nedostatek mezietnického kontaktu (a následně manipulace ze strany politiků), neshody ohledně interpretace války a odmítání vlastní viny, nevyřešená národnostní otázka a nedostatek mezietnické důvěry. Bosňané se navzájem relativně málo znají a málo se zajímají o ostatní, zřídka kdy cestují za hranice území obývaného „jejich“ etnikem a informují se hlavně ze „svých“ médií, a proto je jejich vnímání ostatních národů stále zatíženo válečnými stereotypy (Skoko 2010). Nejlepší image a subjektivní vnímání vztahů s ostatními etniky mají Chorvaté, nejhorší Srbové. Nejhorší vztahy panují mezi Srby a Bosňáky. Sociální důvěra, víra ve společný stát a zejména v politické strany jsou v Bosně a Hercegovině na velmi nízké úrovni (Šalaj 2009). Bosňané žijí vedle sebe, avšak nikoliv společně. Janina Natalya Clarková (2009) nabízí jako řešení odstranit etnickou separaci a nahradit Daytonskou dohodu jiným ústavním uspořádáním, které by mezietnický kontakt podporovalo, a v neposlední řadě také doplnit práci haagského tribunálu o komisi pravdy, která by vyřešila problém popírání válečných zločinů a sjednotila tři protichůdné verze pravdy.

Vyrovnaní s minulostí má v Bosně a Hercegovině klíčovou důležitost: lze tak soudit z toho, že nenávist, která poháněla válku z devadesátých let, snad mimo jiné pramenila z historických mezigeneračních traumat (Volkan 2009) a z paměti na zločiny druhé světové války, které na sobě jednotlivá etnika napáchala a které Titův režim jednoduše „zametl pod koberec“ (Bašić 2006: 357–358).

Jedním z nástrojů, jimiž se jak bosenskohercegovské, tak mezinárodní instituce a organizace snaží řešit neutěšenou etnickou situaci v Bosně a Hercegovině, je takzvaná *tranziční spravedlnost* (*transitional justice*). Ačkoli se jedná o pojem v českém prostředí poměrně neznámý, víceméně známé jsou jeho mechanismy, o nichž se zmíníme dále. Česká republika je totiž svou tranzicí od komunismu k demokracii a zejména procesem lustrací uváděna v literatuře jako příklad procesu tranziční spravedlnosti (David 2003).

Tento článek se bude věnovat tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině s cílem objasnit, zda, jakým způsobem a proč přispívá k procesu národního usmíření chápáného jako znovuoobnovení vztahů a přiznání křivd minulosti. Stať vychází z předpokladu, že pro dosažení plného řešení konfliktu a zamezení jeho opakování v budoucnosti je nezbytné, aby došlo k usmíření nejen na společenské úrovni, nýbrž a zejména na úrovni jednotlivců. Proto článek pojednává převážně o této dimenzi usmíření.

Tato studie je kvalitativní analýzou na základě případové empirické studie Bosny a Hercegoviny. Chce odpovědět na následující výzkumné otázky: Jaká je účinnost mechanismů tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině? Jakým způsobem přispívají k procesu národního usmíření? Které prvky tranziční spravedlnosti k němu přispívají nejvíce a proč? Jakým překážkám musí proces tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině čelit?

Stať čerpá z teoretické literatury dvojího typu: jednak z teorií tranziční spravedlnosti, děl předních světových myslitelů tohoto oboru a oficiálních dokumentů Organizace spojených národů a jednak z teorií usmíření a odpuštění z oblasti sociální psychologie. Primárními zdroji empirické části pak byly dokumenty a informace z internetových stránek bosenských ministerstev, Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii (dále jen haagský tribunál), zprávy misí Rozvojového programu OSN (UNDP) a Úřadu vysokého komisaře OSN pro uprchlíky (UNHCR) i dalších složek OSN a Organizace pro

bezpečnost a spolupráci v Evropě (OBSE) v Bosně a Hercegovině, stejně jako zprávy organizací monitorujících lidská práva a bosenských neziskových organizací a také noviny články. Sekundárními zdroji byly akademické články a knihy a další odborné syntetické práce o Bosně a Hercegovině. Primární i sekundární zdroje pocházejí z období 1995–2012, s důrazem na zdroje nejnovější. Studie je následně konfrontuje s teoriemi usmíření a teoretickými kritérii čtyř mechanismů tranziční spravedlnosti: trestní spravedlnosti (soudní procesy), vypovídání pravdy (komise pravdy, pátrání po nezvěstných aj.), reparace (zejména kompenzace, návrat uprchlíků, omluva, výstavba památníků aj.) a institucionální reformy (prověrky v soudnictví a policii). Cílem bylo identifikovat prvky přispívající k usmíření či ty, které by k němu mohly přispět, avšak v současných podmínkách to nečiní, a tyto důvody analyzovat.

V první části článek seznamuje českého čtenáře s problematikou a teorií tranziční spravedlnosti, druhá část je pak vlastní empirickou analýzou jejich realizace v Bosně a Hercegovině.

TRANZIČNÍ SPRAVEDLNOST: VÝVOJ KONCEPTU A MECHANISMY USKUTEČŇOVÁNÍ

Definici tranziční spravedlnosti lze ve stručnosti shrnout následovně: „*Tranziční spravedlnost je odpovědí na závažné a systematické či rozšířené porušování lidských práv. Jejím cílem je zajistit uznání obětem a prosazovat mír, usmíření a demokracii. Nemá novou formu spravedlnosti, nýbrž je spravedlností adaptovanou na společnosti transformující se po období závažného porušování lidských práv. V některých případech se tyto transformace odehrávají náhle, v jiných mohou trvat mnoho desetiletí*“ (ICTJ 2009b: 1) a musejí postupovat opatrně, aby neohrožily počínající procesy politické transformace. Tyto procesy byly označeny jako „přechody k demokracii“, a proto byl nově vznikající interdisciplinární obor nazván *tranziční spravedlností*.² Pojem „tranziční“ se tedy vztahuje jednoduše na fakt, že se tento jev vyskytuje ve společnostech v tranziční: od války k míru, od diktatury k demokracii, od útlaku ke svobodě a respektu individuálních a kolektivních práv. Zločiny a bezprávi přitom mohou zahrnovat válečné zločiny, vraždy, popravky, zmizení, mučení, genocidu a další (Teitel 2000: 28). Mohou být páčány příslušníky cizích ozbrojených sil, ozbrojenými a bezpečnostními silami vlastního státu, paravojenskými skupinami či jednotlivými občany. Proces tranziční spravedlnosti se odehrává na různých úrovních: na úrovni „*nadnárodních institucí, národních států, korporátních aktérů a jedinců*“ (Elster 2004: 93).

Tranziční spravedlnost je přístupem, který vznikl na konci osmdesátých a začátku devadesátých let 20. století v reakci na politické změny v některých částech světa, zejména pak v Latinské Americe po pádu autoritářských režimů (Orentlicher 2007: 11–13) a ve východní Evropě po pádu komunismu. Elster (2004) nachází jeho kořeny již ve starověkých Aténách. V posledních dvaceti letech se tento koncept stal součástí poválečné rekonstrukce a širších *peacebuildingových* strategií (UN 2004). Nejčastěji přitom staví na liberální koncepci *peacebuildingu*, jež se, stejně jako tranziční spravedlnost, zakládá na předpokladu, že demokratizace a tržní ekonomika jsou (spolu se zjednáním spravedlnosti) zdroji míru. Demokratická soutěž znesvářených stran však může prohloubit existující rozdíly a spory mezi jednotlivými frakcemi, jež konflikt vyvolaly, a tudíž může postkonfliktní země destabilizovat (Snyder 2000; srovnej Sriram 2007). Konflikt se pouze přenesl do sféry politické, kde budou protivníci soupeřit o podobu mírových dohod a poválečného státního uspořádání a všemi silami se budou snažit zajistit si co největší podíl na moci, potenciálně i za cenu nového násilí: tím vzniká takzvané bezpečnostní dilema (Snyder – Jervis 1999).

Metody tranziční spravedlnosti se zakládají převážně na opatřeních mezinárodního práva, zejména na pěti povinnostech státu v oblastech boje proti beztrestnosti a ochrany lidských práv: zabránit porušování lidských práv, vyšetřit všechny okolnosti zločinů,

určit, kdo jsou oběti a kdo pachatelé, soudit všechny, kteří jsou podezřelí, že nařídili či osobně spáchali zločiny, a zajistit účinný soudní postup a ustanovit programy reparací pro oběti utrpení.³

Tranžiční spravedlnost má však vyšší ambice než pouze identifikovat a potrestat viníky a poskytnout zadostiučinění obětem: jedním z jejích cílů je podporovat usmíření a spolupráci mezi znesvářenými stranami. Zvláštní pozornost věnuje také ženám-obětem.

Tranžiční spravedlnost je uplatňována těmito čtyřmi mechanismy, jejichž teoretickému vymezení se věnujeme v následujících částech článku:

- trestní spravedlnost (soudní procesy),
- vypovídání pravdy (komise pravdy aj.),
- reparace,
- institucionální reformy.⁴

Tyto procesy jsou jednak soudní a jednak mimosoudní, jednak institucionalizované a jednak neformální. Napomáhají společností zhojit rány své bolestné minulosti a začít znovu. Zakládají se na realistických očekáváních, víře v mezinárodní lidská práva, konzultačních procesech se všemi zainteresovanými stranami a soustředí se na potřeby obětí a jejich rodin. Cílem mechanismů tranžiční spravedlnosti je mimo jiné bojovat proti beztrestnosti: aby byly co nejefektivnější, mají být založeny na komplexní strategii a navzájem se podporovat (viz Orentlicher 2004: 2). Za účelem zajištění efektivity a vhodnosti opatření tranžiční spravedlnosti v kontextu kultury té které společnosti je nutno provádět národní konzultace, respektive zajistit participaci občanské společnosti (UN 2010: 9; srovnej Orentlicher 2004: 2).

Koncept tranžiční spravedlnosti se do dnešních dnů značně rozvinul a nalezl společnou půdu s různými hnutími za sociální spravedlnost, konfliktními a mírovými studií a mnoha dalšími oblastmi. Z nejznámějších příkladů tranžiční spravedlnosti můžeme citovat přechody od autoritarismu k demokracii v Argentině, Chile nebo střední a východní Evropě či přechody od ozbrojeného konfliktu k míru v Bosně a Hercegovině, JAR, Rwandě, v Demokratické republice Kongo, Libérii a mnoha dalších zemích. Znamé jsou zejména komise pravdy v Jihoafrické republice, které na rozdíl od všech ostatních měly právo udělovat viníkům amnestii. Ve Rwandě vznikly v důsledku genocidy lidové soudy zvané *gacaca*. V Latinské Americe proběhly soudní procesy s představiteli autoritářských režimů. Známa komplexní empirická studie o efektech tranžiční spravedlnosti od Thomse, Rona a Parise (2008: 4) ukazuje, že „*existuje málo důkazů o tom, že by tranžiční spravedlnost měla buďto blahodárné, nebo škodlivé efekty*“ a přispívala mimo jiné k usmíření. My se zde nicméně na tuto problematiku podíváme blíže v kontextu Bosny a Hercegoviny.

S konceptem tranžiční spravedlnosti úzce souvisí koncept *vyrovnání s minulostí* (*dealing with the past*). Oba mají mnoho podobností, avšak nejsou zaměnitelné. Zatímco tranžiční spravedlnost se zabývá individuální odpovědností, proces vyrovnání s minulostí chápe odpovědnost širším způsobem, má širší mandát a nepojímá jen období tranzice, je chápáno jako proces, který trvá neustále. Cíli obou procesů jsou vláda zákona, usmíření, respektování lidských práv a spravedlivá společnost (Popović 2009: 12).

Trestní spravedlnost

Cílem mechanismu trestní spravedlnosti v období tranzice je určení odpovědnosti jedinců za porušování lidských práv a mezinárodního humanitárního práva a podrobení odsouzených spravedlivým trestům (UN 2010: 7–8; srovnej Orentlicher 2004, 2005). Soudní procesy se mohou odehrávat před domácími, mezinárodními či hybridními (smíšenými) soudy složenými z domácích a zahraničních expertů, přičemž domácí soudy jsou dle současné vědecké debaty vhodnější by měly být využívány pouze tehdy, když legislativa a soudnictví země nepostihují či nedokážou vhodně postihnout závažné porušování lidských práv (Nettelfield 2010: 9). Problém retroaktivnosti tranžičního

práva je řešen odkazem na porušení mezinárodního práva (Teitel 2000: 33–34, 60–62). Dalšími principy jsou odpovědnost státu za vlastní zločiny a trestní odpovědnost jednotlivce za takové zločiny, povinnost státu chránit své občany, odpovědnost podřízeného a odpovědnost nadřízeného (Teitel 2000: 34–37). Před zahájením stíhání je však potřeba upevnit státní instituce, aby stabilitu nového režimu neohrožovaly staré elity (Snyder – Vinjamuri 2003). Nelze-li potrestat všechny viníky, vláda zákona se může prosadit exemplárními soudními procesy, neboť i ty dokážou „*rozehnat toxické efekty beztrestnosti*“ (Orentlicher 2007: 15).

Zastánci trestní spravedlnosti tvrdí, že potrestáním pachatelů tribunály činí zadost základní potřebě spravedlnosti, přispívají k uznání obětí a navracejí jim důstojnost, minimalizují hrozbu pomsty, vytvářejí veřejný záznam o zločinech, individualizují vinu identifikací a potrestáním vůdčích osobností zločinů, a tudíž odstraňují kolektivní vinu celé skupiny či etnika, podporují vládu zákona, činí zadost mezinárodněprávní povinnosti trestat porušování lidských práv (Orentlicher 1991, 2007; srovnej Thoms – Ron – Paris 2008: 21–22) a odstraňují od spáchání podobných zločinů v budoucnosti (Akhavan 2001: 30; pro kritiku srovnej Thoms – Ron – Paris 2008: 18). Dále se od potrestání očekává, že stigmatizuje elity, které násilí páchaly, a oddělí individuální vinu od viny kolektivní, čímž přeruší začarovaný kruh násilí (Minow 1998; Bell 2000).

Kritikové naopak konceptu trestní spravedlnosti vytýkají, že koncept individuální odpovědnosti může být cizí mnohým kulturám založeným na chápání identity jako kolektivní a je zemím v tranzici mnohdy vnucen, například jako podmínka vstupu do regionálních organizací. Protiargumentem je fakt, že mnohé vlády právě o tento druh pomoci samy žádají (Sriram 2007: 590).

Protože není vždy jasné, kdo za zločiny odpovídá, je někdy uplatňována takzvaná *omezovaná trestní sankce*, kdy proces vyvrcholí spíše jen symbolickým trestem a zveřejněním faktů o zločinech (Teitel 2000: 46–51). Podobnou funkci má i sama *amnestie*, která byla nezdávka udělována novými liberálnědemokratickými režimy (Teitel 2000: 51). Amnestie i trest mají společnou funkci: symbolizují vládu zákona a dokazují, „*kde se nachází politická moc*“ (Teitel 2000: 56). OSN amnestii za mezinárodní zločiny důsledně odmítá, neboť je nekompatibilní s mezinárodními závazky v oblasti lidských práv (UN 2004), Diane Orentlicherová (2007: 20–21) ji osobně zcela nevylučuje v případě, kdy by měla umožnit konec ozbrojeného konfliktu: jde o takzvané dilema „*spravedlnost versus mír*“ (Teitel 2000: 81–85).

Vypovídání pravdy

Právo jednotlivců na pravdu je zakotveno v mezinárodním právu (UN 2010: 8). Je základem nového politického řádu a uskutečňuje se také mimosoudně stanovením takzvaných *tranzičních pravd* (Teitel 2000: 70). Stejně jako forenzní (soudní) pravda má tranziční pravda zabránit propuknutí násilného konfliktu kvůli instrumentalizaci faktů a historie (Mendeloff 2004: 356–357).

Nejcharakterističtější institucí tohoto mechanismu jsou takzvané *komise pravdy* (v některých případech komise pravdy a usmíření). Komise pravdy lze definovat jako dočasná tělesa, která operují nejčastěji v časovém rozmezí od šesti měsíců do dvou let, soustředí se na minulost a zakončují činnost podáním zprávy. Vyšetřují „*vzorec zločinů v určitém časovém období, spíše než aby se soustředily na specifickou událost*“, a jsou „*oficiálně schváleny, povoleny či podporovány státem*“ (Hayner 2001: 14). Identifikace pachatelů je symbolickým trestem (stigmatizace) a záznam o zločinech „*podkopává v základech jejich příběhů o odvaze a patriotismu, které slouží jen jejich vlastním zájmům*“ (Verdeja 2009: 116). Komise se většinou soustředí na oběti: dávají jim možnost vypovídat a být uznány, což pro ně má hojivý, katarzní efekt (Hayner 2001: 28; Minow 2001). Zkoumají široké spektrum příčin a motivů porušování lidských práv (Villa-Vicencio 2004b: 90), spolu-vytvářejí společenský konsenzus o událostech minulosti (Teitel 2000: 82) a působí proti

popírání (Hayner 2001: 24–25; srovnej Cohen 2001), dokážou „angažovat společnost v inkluzivním procesu zúčtování [s minulostí] a nápravy“ (Orentlicher 2007: 16) a započínají proces usmíření (Hayner 2001: 24). Díky pravdě, kterou přináší, oběti vědí, komu a co odpustit (Hayner 2001: 30). Jiní však o přínosu pravdy k usmíření pochybují a tvrdí, že utvrzování bolestivých pravd ve společnostech v tranzici může vést k obecné zášti a vyvolat nové rozhořčení a konflikt (Gibson 2006). Také proto se některé země rozhodly svou minulost, alespoň dočasně, neotevírat (Hayner 2001: 185–186).

Komise pravdy jsou komplementární k soudnímu vyšetřování zločinů a musí respektovat mezinárodní humanitární právo. Mohou vznášet doporučení v oblasti reparací a institucionálních reform (Crocker 2000: 107; Hayner 2001: 29–30). Ideálně by měly být složeny z domácích a mezinárodních expertů (Hayner 2001: 220).

V situaci, kdy soudy nestačí soudit a potrestat velký počet viníků, jsou komise pravdy alternativním mechanismem vyrovnání s minulostí, neboť jsou „protikladem beztrestnosti a analogií amnestie“ (Teitel 2000: 79) a dokážou přivést pachatele před určitý druh odpovědnosti (srovnej Hayner 2001: 29). Kromě jihoafrické Komise pravdy a usmíření žádná z nich amnestii neudělovala (srovnej Verdeja 2009 107–111; Hayner 2001: 88). Ačkoliv mají velkou důležitost oproti tradičním soudním procesům (Minow 1998: 52–90), neměly by být považovány za „druhou nejlepší možnost“ v situacích, kdy potrestání viníků není možné (Hayner 2001: 88). Navíc se potýkají s dilematem „pravda versus spravedlnost“, tj. jejich závěry mohou někdy ohrozit křehký mír (Hayner 2001: 185; Teitel 2003: 78–81).

Komise pravdy jsou stvořeny pouze pro nakládání s některými druhy zločinů, přičemž mohou nebo nemusí získané informace o spáchaných zločinech postoupit soudní moci pro stíhání pachatele. Někdy je jisté elity zneužívají k tomu, aby se vyhnuly vlastní odpovědnosti, či k stíhání vlastních protivníků (Hayner 2001: 86; diskuse efektů komisí viz Villa-Vicencio 2004b).

Vedle komisí pravdy je v některých tranzičních společnostech typické také *přepisování historie* (Teitel 2000: 103–105), jako tomu bylo i v postkomunistickém Československu. Bosenskohercegovská společnost však na takový krok zdaleka není připravena kvůli existenci tří protichůdných verzí pravdy, které je velice obtížné sjednotit, jak uvidíme dále.

Reparace

Reparace jsou mechanismem, jehož cílem je přímo zasáhnout proti následkům spáchaných zločinů a navrátit důstojnost jejich obětem. Je právní a morální povinností státu provozovat a financovat programy reparací, neboť nedokázal dostát povinnosti ochránit své občany před porušováním lidských práv (International Commission of Jurists 2006: 23). Valné shromáždění OSN (UN 2006a) definovalo pět následujících základních druhů reparací:

Kompenzace jsou dominantní formou reparací. Jedná se o materiální, respektive finanční zadostiučinění obětem, například formou pravidelné měsíční penze či vyplacením jednorázového odškodnění. *Restituce* představuje návrat do stavu před porušováním lidských práv, například navrácení majetku či návrat do původního bydliště. *Rehabilitace* zahrnuje psychologickou, lékařskou a jinou pomoc pro překonání válečných traumat a zranění. Reparace dále zahrnují i různé *jiné formy zadostiučinění*, například symbolické metody pro zmírnění následků napáchaných škod, jako jsou omluvy, výstavba památníků a podobně. A konečně, reparace díky demobilizaci, odzbrojení bojovníků, reformám bezpečnostních složek a soudnictví aj. také *záručují, že se porušování lidských práv nebude opakovat* v budoucnosti (UN 2006a: 7–9).

Reparace jsou zásadním prvkem tranziční spravedlnosti, neboť jsou věnovány přímo obětem s cílem navrátit jim důstojnost, odškodnit je, uznat porušování jejich práv a případně podíl viny státu za toto porušování práv (Verdeja 2008: 214). Ideálem je „*plná restituce*“,

tj. navrácení do *statu quo ante*. Není-li to možné, je vyžadována kompenzace (de Greiff 2006: 455). „*Pro oběti jsou reparace nejhmatatelnějším projevem úsilí státu napravit škody, které utrpěly*“, a měly by být výsledkem konzultačního procesu právě s nimi. V opačném případě hrozí pocit nespravedlnosti, závist či vnímání reparací jako „*krvavých peněz*“ za souhlas s amnestií pachatele (Boraine 2006: 24–25; srovnej de Greiff 2006: 2). Reparace napomáhají také posílit důvěru veřejnosti ve stát a plní řadu dalších funkcí (Verdeja 2008: 218–219).

Zatímco oběti musí na reparace čekat někdy řadu let (pokud se jim jich vůbec dostane), pachatelé zločinů či bojovníci jsou ihned po konfliktu zapojeni do programů demobilizace, odzbrojení a reintegrace (anglická zkratka *DDR*). Cílem této strategie je zajistit, aby tito bývalí ozbrojenci znovu neohrozili mír a aby se nezapojili do organizovaného zločinu.⁵ Proto jsou na programy jejich sociální reintegrace věnovány mnohdy větší finanční prostředky než na reparace obětem. Tento nepoměr je morálně těžko ospravedlnitelný, avšak je realitou.

Institucionální reformy

Institucionální reformy jsou, či by alespoň měly být, v konceptu tranziční spravedlnosti ústřední. Měly by se nacházet v jeho centru, neboť přispívají k budování důvěry a zjednání jak trestní, tak ekonomické spravedlnosti (Boraine 2004: 70–71). Jejich hlavním cílem je zabránit opakování minulosti, proměnit represivní instituce v „*instituce, které podporují tranzici, udržují mír a zachovávají vládu zákona*“, a díky reformě personálu napomáhají stíhat zločiny minulosti (OHCHR 2006: 3).

Staré instituce, které se podílely na porušování lidských práv, jsou rušeny, jiné reformovány a jsou zakládány instituce nové. Stejný proces probíhá i v legislativě. Ruti Teitelová (2000: 149–189) podotýká, že v době tranzice je zákonodárství silně politicky podmíněno a může být do jisté míry neliberální. Zajištění integrity a legitimacy institucí může obnášet také podporu odpovědnosti, nezávislosti a reprezentativnosti institucí a zvýšení jejich reakceschopnosti, stejně jako „*slovní a symbolická opatření, která stvrzují úsilí překonat dědictví porušování práv a ctění demokratických norem a hodnot*“ (Mayer-Rieckh 2007a: 483). Rada autorů v současnosti upozorňuje také na nutnost reformy nestátních a neformálních bezpečnostních struktur (viz například UK Department for International Development 2004).

Dalšími opatřeními jsou *prověrky (vetting)* a *lustrace*. Posledně zmíněné (z latinského slova *lustrare*, „očistit“) mají charakter plošných „čistek“ v tom směru, že diskvalifikují jednotlivce pouze na základě jeho příslušnosti k určité politické skupině či instituci, která se podílela na porušování lidských práv, a to bez ohledu na to, zda sám tato práva porušoval, či ne (Teitel 2000: 167). Navzdory jejich širokému praktickému užívání (denacifikace, dekomunizace) však nejsou příliš účinné (Boed 1999).

Prověrka zkoumá odpovědnost konkrétního jednotlivce za porušování lidských práv (de Greiff 2007: 524). Provádí se zejména v bezpečnostních složkách, soudnictví, případně i ve vězeňství a armádě (UN 2004: paragraf 52). Může být definována jako „*vyhodnocování integrity [jednotlivce] za účelem [jeho] zaměstnání ve veřejné sféře*“ (de Greiff 2007: 524) a odstranění nevyhovujících kandidátů z určitých (výše zmíněných) institucí (UN 2004: paragraf 52). Prověrka může být povinná a osoby nařčené z porušování práv se mohou bránit před soudem či jinými institucemi. Existují dva druhy prověrek: proces *posudku (review)* a proces *(znovu)jmenování – (re)appointment* (Mayer-Rieckh 2007a: 487–492). Prověrky přispívají k důvěryhodnosti, a tím i k efektivitě institucí a ruší neformální sítě, v nichž státní zaměstnanci porušovali lidská práva (de Greiff 2007: 485). Mohou mít „*trestající i preventivní funkce; mohou usnadňovat jiné tranziční procesy; mohou posilovat občanskou důvěru a mohou poskytovat uznání obětem násilí a represe*“ (Mayer-Rieckh 2007a: 504). V Bosně a Hercegovině bylo použito právě metody prověrek.

POJEM A TEORIE USMÍŘENÍ

Na konci 20. století narostl počet konfliktů, ve společnosti hluboce zakořeněných, charakterizovaných masovými násilnostmi na civilním obyvatelstvu a odehrávajících se zejména uvnitř jednoho státu. Někteří autoři je označují za nový typ konfliktu (Kaldor 1999). Znesvářené strany takových konfliktů musejí nadále soužit spolu, proto je nutné, aby v zájmu trvalého míru došlo k proměně vztahů mezi nimi, která je základem usmíření (Kelman 2008: 16).

Pojem *usmíření* postrádá jednotnou definici a je chápán různě. Zde se soustředíme na teorie usmíření na úrovni jednotlivce v přesvědčení, že právě ono nejlépe vystihuje působení mechanismů tranziční spravedlnosti a že usmíření obecně hraje klíčovou roli ve snaze o trvalé překonání konfliktu.

Usmíření znamená „proces, který vede k trvalému ukončení konfliktu a je definován změnami v povaze znesvářených vztahů mezi protivníky a potřebami, emocemi a poznáním každé strany spojené s konfliktem“ (Nadler – Malloy – Fisher 2008: 4). Většině definic jsou pak společné tyto prvky: „zlepšení a obnovení vztahů mezi znesvářenými skupinami..., obzvláště na psychologické úrovni..., vyrovnání s minulostí a přiznání vlastní viny“ (Clark 2009: 361; srovnej Halpern – Weinstein).

Pro usmíření na úrovni společenské Kelman (2008: 27–30) vytyčuje pět základních podmínek: vzájemné uznání národnosti a lidství toho druhého, rozvoj společné morální základny pro mír, konfrontace s historií, uznání odpovědnosti, stanovení vzorců a institucionálních mechanismů spolupráce. Priscilla B. Haynerová (2001: 163–165) ve své analýze tranziční spravedlnosti vytyčuje pět mechanismů usmíření: ukončení násilí a hrozby násilí, uznání zločinů a reparace, spojení sil (znesvářených skupin a kontakt mezi nimi), vyřešení strukturálních nerovností a materiálních potřeb, a konečně také čas.

Individuální (intrapersonální) usmíření může nastat na základě řady různých faktorů, které v textu dále zmíníme. K usmíření může přispět také odpuštění (Worthington 2006), to však patrně není možné v plné míře očekávat u obětí války, které prošly skutečně velkým utrpením (Bubalo 2011). Potenciální roznětkou nových konfliktů je pak traumatizovanost, neboť oběť se může určitým psychologickým vývojem (bezmoc, dehumanizace nepřítelů aj.) proměnit v agresora a agresor v oběť (Botcharova 1988).

Dlouhotrvající konflikty vedou ke konstrukci takzvaného konfliktního étosu (Bar-Tal 1998), systému společenských přesvědčení, který se stává převažující společenskou orientací. V tomto systému jsou lidé přesvědčeni o ospravedlněnosti vlastních cílů, o důležitosti vlastní bezpečnosti a národního přežití, o jednotě vlastního národa, rozvíjejí svůj patriotismus a ochotu k sebeobětování za vlast. Vidí sami sebe jako oběti, utvrzují se v pozitivním obraze o sobě samých a jejich přesvědčení dehumanizuje či delegitimuje protivníky. Zároveň věří, že mír je konečným cílem jejich vlastní společnosti. K zajištění trvalého míru a prevenci opětovné eskalace je nutná transformace konfliktního étosu v étos mírový, „*spolupráce či pocit sounáležitosti s bývalým protivníkem*“ (Bar-Tal 1998). Anthony Oberschall (2000) hovoří o podobném konceptu, takzvaném *peace frame* a *crisis frame* v bývalé Jugoslávii.

K rozbití konfliktního étosu mohou nejlépe přispět čtyři prvky: pravda, soucit, spravedlnost a mír (Lederach 1997). Pravda znamená mimo jiné otevřené vyjadřování o minulosti, spravedlnost obnáší také restrukturalizaci společnosti a co největší možnou nápravu zpretrhaných vztahů.

Tranziční spravedlnost pracuje se dvěma pojmy *spravedlnosti*, takzvanou *retributivní* a *restorativní*. Zatímco nám důvěrně známá retributivní spravedlnost obnáší soudní potrestání viníka, cílem restorativní spravedlnosti je co nejvíce napravit zločiny a zabránit jejich opakování v budoucnosti. Do druhého z procesů je zapojena celá společnost včetně obětí a pachatelů a zločin je nazírán jako zločin nikoliv proti jednotlivci, nýbrž proti celé společnosti. Restorativní spravedlnost je nikoliv alternativní, nýbrž komplementární ke

spravedlnosti retributivní a jejími konkrétními mechanismy jsou například komise pravdy či reparace (Verdeja 2009: 111; srovnej Marshall 2003).

TRANZIČNÍ SPRÁVEDLNOST V BOSNĚ A HERCEGOVINĚ A OTÁZKA NÁRODNÍHO USMÍŘENÍ

Proces tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině úzce souvisí s analogickými procesy v Chorvatsku a Srbsku (Dragović-Soso – Gordy 2011). Jedná se zejména o vydávání a souzení válečných zločinců, které probíhá před domácími soudy všech tří zemí – jen osoby nejzodpovědnější jsou souzeny *Mezinárodním trestním tribunálem pro bývalou Jugoslávii* (Tamtéž). Tento tribunál zaznamenal značný úspěch a dokázal překonat odpor států ke stíhání válečných zločinů, avšak může také „vytvářet domácí krizi a ohrožovat politickou stabilitu“ (Peskin 2008: 7–9). V Srbsku přispěl k demokratizaci odstraněním válečných zločinců a zmírnil popírání zločinů (Orentlicher 2008). Komise pravdy v Srbsku a Bosně a Hercegovině (až na komisi pro Srebrenici) neuspěly, v Chorvatsku nebyla taková komise ani založena (Zupan 2006), síť nevládních organizací zvaná *Iniciativa pro REKOM* však lobbuje za založení regionální komise pravdy (Popović 2009: 147–148). Proces prověrek se odehrál pouze v Bosně: srbský zákon o lustracích nedošel skutečného naplnění, Chorvatsko nepoužilo ani jeden z mechanismů (Zupan 2006). Všechny tři země provozují programy reparací. V naději na získání reparací Bosna a Hercegovina a Chorvatsko neúspěšně žalovaly Jugoslávii – respektive Srbsko – pro genocidu (Subotić 2009: 136–140; Zupan 2006: 331). Zatímco památníky jsou stavěny vesměs jedinému etniku (Zupan 2006: 336), pomalu ale jistě dochází na první omluvy:⁶ prezident Chorvatska Josipović se omluvil za roli své země ve válce v Bosně a Hercegovině (Arslanagić 2010); za totéž – avšak pouze v souvislosti s jednotlivci – se omluvil i prezident Srbska Tadić (BBC 2004a). Lítost nad masakrem ve Srebrenici vyjádřil prezident Republiky srbské Dragan Čavić, vyhnul se však přímé omluvě (BBC 2004b), za stejnou událost se – ač účelově, s cílem vstoupit do EU – omluvil také srbský parlament (Dragović-Soso 2012). Celkově je pak proces tranziční spravedlnosti v zemích bývalé Jugoslávie „státy zneužíván k likvidaci domácích politických oponentů, získání mezinárodních materiálních výhod či k získání členství v mezinárodních prestižních klubech, jako je Evropská unie“. Tato „unešená spravedlnost“, jak ji nazývá Subotičová, narušuje účinnost a legitimitu mezinárodních projektů pro zjednání spravedlnosti a „nepřináší onu hlubokou společenskou transformaci, kterou země po násilných konfliktech potřebují“ (Subotić 2009: 6). Bosenští Srbové zprvu bránili procesu tranziční spravedlnosti ze strachu, že pravda o zločinech spáchaných Srby zmaří snahu Republiky srbské o autonomii. Se slábnoucí podporou Srbska však bylo stále více v jejich zájmu spolupracovat se Sarajevem, a proto spolupracovat začali. Bosenáci se naopak snaží o zrušení Republiky srbské jako samostatné entity poukazováním na srbský podíl na zločinech (Subotić 2009: 159–163).

Proces tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině probíhá za souhry mezinárodních a domácích aktérů. Klíčovou roli v něm hrají roli *Vysoký představitel (Office of the High Representative – OHR)*, který díky takzvaným *bonnským pravomocem* z roku 1997 mnoho opatření tranziční spravedlnosti proti vůli domácích politiků prosadil. UNDP spolu s *Ministerstvem pro lidská práva a uprchlíky (Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice)* a *Ministerstvem spravedlnosti (Ministarstvo pravde)* vypracovává od roku 2010 *Národní strategii tranziční spravedlnosti* (Ministarstvo pravde 2012). Z aktérů, kteří nebudou dále v textu vyjmenováni, je třeba zmínit OBSE, UNHCR a další agentury OSN zabývající se ochranou lidských práv (Subotić 2009: 126; Popović 2009). Naproti tomu další klíčový aktér a prostředník procesu, občanská společnost, je v Bosně a Hercegovině slabý a organizace občanské společnosti jsou závislé na pomoci zahraničních donátorů. Ti mnohdy a ne vždy vhodně rozhodují o cílech a implementaci jejich projektů (Rangelov – Theros 2007). V následujících částech textu konfrontujeme proces tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině s teoretickými kritérii čtyř mechanismů tranziční spravedlnosti: trestní

spravedlnost (soudní procesy), vypovídání pravdy (komise pravdy, pátrání po nezvěstných aj.), reparace (zejména kompenzace, návrat uprchlíků, omluva, výstavba památníků aj.) a institucionální reformy (prověrky v soudnictví a policii).

Paradoxy tranziční trestní spravedlnosti v Bosně a Hercegovině

Nejviditelnější institucí trestního stíhání válečných zločinů v Bosně a Hercegovině je haagský tribunál, založený rezolucí Rady bezpečnosti OSN číslo 827 v květnu 1993. Toto stíhání však bylo zpožděno, protože nejtěžší váleční zločinci byli zároveň signatáři Daytonské mírové dohody. Odhady pak stanovují celkový počet válečných zločinců z bosenskohercegovinských na osm až dvanáct tisíc (Bašić 2006: 363).

Dnes soudní procesy s válečnými zločinci probíhají před haagským tribunálem,⁷ 16 bosenskohercegovinskými soudy a soudy třetích zemí v souladu s principem univerzální jurisdikce. Haagský tribunál je mezinárodním soudem *ad hoc*, tedy nikoliv tělesem permanentním, a zabývá se válečnými zločiny spáchanými na území bývalé Jugoslávie v době války z let 1991–1995. Je takzvanou hybridní institucí, složenou z domácích a zahraničních odborníků, čímž má přispět k vybudování kapacit místních expertů pro samostatné nakládání s válečnými zločiny (srovnej Nouwen 2006). Posuzuje odpovědnost jednotlivců, tedy nikoliv států ani určitých skupin. Zejména na začátku se potýkal s nespoluprací místních úřadů, především srbské strany, tento odpor však záhy povolil (Subotić 2009: 127–131; Orentlicher 2010: 30). Protože tribunál potřeboval transferovat obžalované nižšího stupně odpovědnosti bosenským institucím (které v té době nemohly zajistit řádný a spravedlivý soudní proces) a také protože plánoval postupně vlastní činnost ukončit (v současnosti je ukončení stanoveno na rok 2016 – viz ICTY 2012c), založil spolu s Úřadem vysokého představitele specializované bosenské instituce pro nakládání s válečnými zločiny: *Oddělení pro souzení válečných zločinů Soudu Bosny a Hercegoviny (Odjel za ratne zločine Suda BiH)*, fungující od roku 2005 spolu s *Oddělením pro souzení válečných zločinů Prokuratury Bosny a Hercegoviny (Odjel za ratne zločine Tužilaštva BiH)*. Obě instituce byly založeny jako hybridní a postupně se měly transformovat v instituce domácí (Orentlicher 2010: 21; Popović 2009; Nettelfield 2010: 249–250; srovnej také Nettelfield 2010: 35–36). *Soud Bosny a Hercegoviny* byl formálně založen v roce 2002 a zabývá se nejtěžšími zločiny ohrožujícími jednotu a bezpečnost státu. Haagský tribunál stíhá osoby s nejvyšším stupněm odpovědnosti, Oddělení pro souzení válečných zločinů Bosny a Hercegoviny je určeno pro osoby s odpovědností střední a nižší a entitní soudy soudí osoby s nejnižším stupněm odpovědnosti (Popović 2009: 33). Mezi soudními praxemi obou entit a legislativou, kterou používají, však existují značné rozdíly (Popović 2009: 44). V bosenské legislativě byl rovněž uzákoněn statut *Dohody o přiznání viny*, na jejímž základě je pachatel snižen trest výměnou za poskytnutí nových informací o válečných zločinech, jejich pachatelích a místech masových hrobů. Veřejnost však Dohodu o přiznání viny vnímá s velkou nelibostí a nedůvěřivě, ač zčásti motivaci tribunálu chápe (Nettelfield 2010: 165–166).

Soudní procesy v Bosně a Hercegovině jsou povětšinou postaveny na osobních svědectvích (Popović 2009: 45): proto bylo učiněno mnoho pro zajištění ochrany svědků a byl přijat *zákon o ochraně svědků (zakon o zaštiti svjedoka)* (Tamtéž: 51). Mnoho nevládních organizací poskytuje svědkům psychickou podporu, zprostředkovává i fyzickou ochranu a nashromáždilo velké množství dokumentace o válečných zločinech, kterou mnohdy uznávají a využívají státní i soudní orgány. Dále nevládní organizace sledují soudní procesy a informují o nich veřejnost (Popović 2009: 133–149), avšak jen organizace *Balkanske istraživačke mreže* to činí skutečně systematicky.

Dle teorie z oblasti sociální psychologie soudní potrestání zločince přispívá ke snížení takzvané difference nespravedlnosti (*injustice gap*) mezi skutečným a ideálním potrestáním, které by si oběť přála, což následně usnadňuje odpuštění (Worthington 2006: 39–41, 56). Právě trestní spravedlnost je pro většinu Bosňanů „*nejlegitimnější odpověď*

na zločin“ (Priesner – O'Donoghue – Dedić 2005: 5, citováno in Orentlicher 2010: 35). Dvě třetiny respondentů ve výzkumu veřejného mínění z roku 2005 se „bez významných rozdílů mezi entitami“ domnívají, že „všichni jedinci, kteří spáchali válečné zločiny, by měli být bez výjimky přivedeni k odpovědnosti“. Amnestii pak schvaluje pouze mizivé procento občanů (Kukić – Šehić – Todorović 2005: 14).

Efektivitu stíhání válečných zločinů před domácími soudy hodnotí někteří pozitivně (Popović 2009: 39–40), jiní negativně, přičemž upozorňují také na to, že veřejnost je s ním málo obeznámená (Subotić 2009: 140–146). Zatímco Oddělení pro souzení válečných zločinů odčerpává značnou část finančních prostředků a mezinárodní pozornosti, kantonální a okresní soudy povětšinou nejsou schopny efektivně soudit případy válečných zločinů: to vede k faktické beztrestnosti tisíců přímých pachatelů nejnižšího stupně odpovědnosti (Subotić 2009: 145).

Hodnocení haagského tribunálu je pak zcela rozporuplné. Jeho zastánci tvrdí, že tribunál „předvedením pachatelů k soudu odstraší od páchání zločinů v budoucnosti a zjedná spravedlnost tisícům obětí a jejich rodinám, a přispěje tak k trvalému míru v bývalé Jugoslávii“ (ICTY 2012b), že soudní potrestání pachatelů přispěje k usmíření, že individualizace viny zamezí stigmatizaci celých skupin a následné pomsty a že soudní pravda zabráni historickému revizionismu (ICTY 2001). Také bývalý právní poradce při prokuratuře haagského tribunálu Payam Akhavan se domnívá, že tribunál vypovězením „pravdy o příčinách a následcích jugoslávské tragédie“ přispěje k usmíření (1998: 741), avšak přiznává, že k němu nemůže přispět, pokud jeho závěry nepřijímají občané dotyčných zemí (Tamtéž: 770).

O pozitivním dopadu haagského tribunálu jsou silně přesvědčeny zejména dvě známé odbornice Diane Orentlicherová (2010) a Lara Nettelfieldová (2010), ač upozorňují i na jeho nedostatky. Podle Diane Orentlicherové (2010: 13) haagský tribunál poskytuje Bosňanům „určitou míru spravedlnosti“, oběti však obecně preferují nedokonalou spravedlnost před žádnou, ač jejich očekávání byla z různých důvodů zklamána (Tamtéž: 14–18). Podle Lary Nettelfieldové tribunál také zlepšil atmosféru v zemi a komunikaci mezi entitami (Nettelfield 2010: 161), posílil vládu zákona a dosáhl mnoha hmatatelných výsledků v domácí aréně (Tamtéž: 168–169), odstraněním zastánců starého režimu do jisté míry přispívá k demokratizaci, které však dle názoru některých respondentů brání politizace soudu, a dle názoru zhruba poloviny dotázaných alespoň do určité míry přispívá k usmíření. Odstrašující potenciál tribunálu je však sporný (Tamtéž: 170). Výrazným úspěchem tribunálu je, že masakr ve Srebrenici prohlásil za genocidu a vynesl na světlo sexuální motivované násilí. Tím poskytl zadosťučnění tisícům obětí (Orentlicher 2010: 18). Bez něj by stíhání válečných zločinů na Balkáně patrně nikdy ani nezačalo (Subotić 2009: 132–133). Na jeho dokumentaci se navíc zakládal i proces prověrek soudního a policejního personálu, který by byl jinak stěží možný (Naarden 2003: 347).

V neposlední řadě tribunál individualizoval vinu a dal hlas více než 3500 svědkům, aby vypovídali o svém utrpení (Subotić 2009: 132). Zásadním problémem je, že bosenskohercegovská společnost není s prací tribunálu dostatečně seznámena (Beogradski centar za ljudska prava 2010) a domácí média o ní informovala zaujatě, což se však v posledních letech výrazně zlepšilo, stejně jako postoje občanů k tribunálu, zejména v Republice srbské (Nettelfield 2010: 160). Také důvěra organizací občanské společnosti v Republice srbské k tribunálu zaznamenala značný nárůst (Tamtéž: 162). Tribunál se snaží přiblížit Bosňanům zejména prostřednictvím takzvaného *Programu Outreach*, který spočíval hlavně v sérii několika konferencí v místech zločinů. Hodnocení jeho dopadu se liší od opatrně pozitivního (Nettelfield 2010: 156) po smíšené až negativní (Selimović 2010: 50–61).

Kritikové tvrdí, že soudní pravda je zaměřená na okolnosti konkrétního zločinu a příliš úzká na to, aby mohla započít proces hojení duševních ran a sociálních vztahů, a přispět tak k usmíření (Clark 2008; Valiñas 2009). Stover a Weinstein (2004, citováno in Nettelfield 2010: 45) zjistili, že soudní procesy „často rozdělovaly malé komunity vytvářením

dalšího podezřívání a strachu“. Haagský tribunál je kritizován pro svou pomalost a neschopnost, veřejnost není s jeho činností dostatečně seznámena, což vede ke kontroverzím, a „*obecně není vnímán jako instituce, která přináší pravdu*“ (Popović 2009: 35). Oběti – a nejen ony – mu vyčítají, že nestíhá přímé pachatele zločinů (Subotić 2009: 132), po dlouhá léta nedokázal zatknout hlavní strůjce zločinů, jakými byli Radovan Karadžić a Ratko Mladić, předčasně propouští odsouzené z vězení, uděluje příliš krátké tresty či je nepřijatelně zmírňuje výměnou za Dohodu o přiznání viny, vlastní anglosaskému *common law* (Orentlicher 2010: 14–18; Subotić 2009: 132). Srbové dále tribunál vnímají jako protisrbský. Silně k tomu přispívá skutečnost, že většinu zločinů spáchali Srbové (Orentlicher 2010: 89), a fakt, že bombardování Srbska vojsky NATO zůstalo nepotrestáno (Clark 2008: 338–339). Mnoho Bosňanů upozorňuje i na selektivnost ve výběru stíhaných tímto soudem (Nettelfield 2010: 162). „*Popularita tribunálu je nepřímou úměrná počtu obžalovaných z dané etnické skupiny*“ (Valiñas 2009: 184), ti jsou navíc mnohdy vnímáni jako hrdinové, a jejich trestání tudíž jako nespravedlivé (Clark 2008: 333), zejména Srbové kvůli počtu srbských obžalovaných vidí sami sebe ještě více jako oběti. Právě viktimizace může být vážnou překážkou usmíření, neboť vede k přezírání utrpení ostatních (Amstutz 2005: 185, citováno in Clark 2008: 338). Také Bosňáci velmi nelibě vnímají stíhání příslušníků svého etnika s odkazem na to, že oni byli oběťmi a že se haagský tribunál jen uměle snaží vytvořit „*etnickou vyváženost*“ stíhaných (Subotić 2009: 129–130). Tribunálu se také vytýká, že je zeměpisně i v přeneseném smyslu vzdálen společnosti, o jejíž usmíření se snaží, a proto k němu nemůže podstatně pomoci (Clark 2008). I přes značné zlepšení jsou mnohé soudní dokumenty a zejména svědeckví dostupné pouze v angličtině (Nettelfield 2010: 152) a jeho jurisdikce kombinuje kontinentální právo a *common law*, bosenskému právnímu systému cizí. Pravdu přinášenu tribunálem navíc manipulují politici (Bašić 2006: 367).

Občané Republiky srbské mají k haagskému tribunálu i domácím soudním institucím značně negativní a nedůvěřivé postoje. Zhruba polovina Bosňanů se domnívá, že přispívají k usmíření, a zhruba třetina, že přinášejí pravdu, přičemž důvěra v domácí instituce je lehce vyšší (Beogradski centar za ljudska prava 2010). Jejich přínos k usmíření je významný, nicméně ve světle těchto statistik značně relativní.

Vypovídání pravdy v Bosně a Hercegovině

Dnes v Bosně a Hercegovině existují tři různé a protichůdné verze pravdy: srbská, chorvatská a bosňácká (Kritz – Finci 2001), vznikají spory o počty obětí a o to, kdo byly oběti a kdo pachatelé. Není divu, že i zde se začaly ozývat hlasy volající po založení oficiální komise pravdy a že této myšlence v roce 2005 vyjádřily podporu tři pětiny obyvatel, překvapivě napříč všemi třemi etniky. Tato podpora je však relativní a závisí na řadě faktorů, jako jsou mandát komise, její složení, předmět vyšetřování a podobně (Kukić – Šehić – Todorović 2005: 17).

Podle mého názoru má právě účinné vypovídání pravdy přijímané veřejností největší význam pro rozbití konfliktního etosu a pro usmíření v Bosně a Hercegovině dnešních dnů (vzhledem k tomu, že v jiných oblastech tranziční spravedlnosti již bylo učiněno mnohé). Tento názor vychází z teorií sociální psychologie, které zmíním dále.

V Bosně a Hercegovině byly uskutečněny dva pokusy o založení celostátní komise pravdy a usmíření (*Komisija za istinu i pomirenje*), oba vedené organizací *US Institute for Peace* (USIP). První byl zahájen v roce 1997 ve spolupráci s koalici nevládních organizací *Občanské sdružení Pravda a usmíření*, druhý v roce 2005 s nevládní organizací *Dejton Projekat*. Výstupem obou byl návrh zákona: první předložený parlamentu v roce 2003, avšak nikdy neprojednaný, druhý nedokončený (Popović 2009: 55–56). Navrhovaná komise měla „*objasnit povahu, původ a rozsah porušování lidských práv mezi lety 1990 a 1995*“ (Tamtéž: 58), nikoliv tedy příčiny války, což bylo příliš problematické. Měly si ní spolupracovat všechny státní instituce a oběti měly jejím prostřednictvím promlouvat

k veřejnosti o svém utrpení. Komise by také vyšetřovala následky etnické nedůvěry mezi bosenskými národy, externí faktory, které ovlivňovaly situaci v Bosně a Hercegovině, politickou a morální odpovědnost jednotlivců a institucí za porušování lidských práv, úlohu médií, politických stran, náboženských a jiných organizací a pozitivní příklady válečného hrdinství (Tamtéž: 58–59).

První komise ztroskotala na neochotě bosenských politiků schválit předložený návrh zákona ze strachu o hlasy voličů a na neexistenci silných centrálních státních institucí, které by jí daly moc a legitimitu (Subotić 2009: 148), obě pak byly kritizovány za nedostatek konzultací s občanskou společností (Popović 2009: 54). Projekt komise pravdy musel překonat i odpor haagského tribunálu, který se obával narušení své činnosti, a plané obavy z toho, že komise bude udělovat amnestii. Největšími odpůrci komise pravdy pak byla paradoxně sdružení obětí, která za jedinou přijatelnou odpověď na spáchané zločiny považují soudní potrestání viníků (Popović 2009: 54–57).

O něco úspěšnější byly pokusy založit komise na lokální úrovni. Jedinou relativně úspěšnou byla *Komise pro vyšetřování událostí ve Srebrenici a okolí od 10. do 19. července 1995* (*Komisija za istraživanje događaja u i oko Srebrenice od 10. do 19. jula 1995*), kterou v roce 2003 vytvořila vláda Republiky srbské na základě soudního rozhodnutí a tlaku mezinárodního společenství (Subotić 2009: 150–152). V rámci poměrně stíhlého mandátu stanovila prozatímní počet obětí na 7770, odhalila 32 nových masových hrobů (Popović 2009: 62–63) a předala soudním institucím seznam téměř 20 000 lidí zapojených do masakru (Subotić 2009: 152). Teprve po zásahu OHR jí byl umožněn přístup k dokumentaci a její srbsští členové čelili velkému tlaku občanů i politických elit, kteří se jí stavěli na odpor (Popović 2009: 61).

Komise pro Srebrenici podpořila založení podobných těles, čímž pozitivně ovlivnila založení *Státní komise pro vyšetřování pravdy o utrpení Srbů, Chorvatů, Bosňáků, Židů a ostatních v Sarajevu v období od roku 1992 do roku 1995* (*Državna komisija za ispitivanje istine o stradanjima Srba, Hrvata, Bošnjaka, Jevreja i ostalih u Sarajevu u periodu od 1992. godine do 1995. godine*). Podnět k jejímu založení dali původně sarajevští Srbové, kteří trvali na vyšetření zločinů, jichž se proti nim v době obléhání Sarajeva dopustily Armáda Bosny a Hercegoviny a státní policie. Myšlenka se rozšířila na utrpení všech občanů Sarajeva bez ohledu na jejich etnickou příslušnost a měla vyšetřovat *de facto* veškeré válečné zločiny, ke kterým v oné době došlo. Příliš široké vymezení mandátu vedlo ke sporům uvnitř komise (zda vyšetřovat pouze lidské, anebo i materiální škody) a k jejich následné politizaci. Práce *de facto* skončila roku 2007, kdy komise nepředložila svou závěrečnou zprávu (Popović 2009: 63–66; Subotić 2009: 149–150).

Poslední z komisí, *Komise pro pravdu a usmíření Obecního zastupitelstva obce Bijeljina* (*Komisija za istinu i pomirenje Skupštine Bijeljina*), vznikla roku 2004 se spoluúčastí místní samosprávy, která měla také hlavní slovo při schvalování jejích členů. Obec podepsala protokol o spolupráci s nevládní organizací *Pravda spravedlnost a usmíření* z Tuzly. Netransparentnost celého procesu, absence jakýchkoli kritérií pro výběr členů komise, fakt, že většinu komise tvořili Srbové, ačkoliv obětmi byli převážně Bosňáci, a odmítání bosňáckých kandidátů obecním zastupitelstvem vážně podlomily její důvěryhodnost (Popović 2009: 66–68).

K vypovídání pravdy patří také stanovení počtu obětí a objasnění osudu nezvěstných osob. Mezinárodní komisi pro pohřešované osoby (*International commission on Missing Persons, ICMP*) dnes stále ještě není znám osud přibližně 10 000 lidí (ICMP 2012). Po nezvěstných původně pátraly úřady entit, a to na etnickém principu: úřady Republiky srbské pátraly po Srbech, úřady Federace po Bosňácích a Chorvatech, přičemž neměly mandát nad zbývajícími etniky. Tato praxe byla ukončena v roce 2006 přijetím *zákona o nezvěstných osobách*, a poté co ICMP, jež pátrání koordinovala, založila *Institut pro pátrání po nezvěstných osobách* (*Institut za nestale osobe*), který rovněž zjišťuje přesný počet pohřešovaných a reguluje status jejich rodin a náhradu škody na základě uznání jejich

blízkých jako pohřešovaných osob (Popović 2009: 68). Institut také vede *Centrální evidenci nezvěstných* (*Centralna evidencija nestalih*). V Bosně a Hercegovině jsou i nadále odkrývány masové hroby a probíhají exhumace a identifikace ostatků válečných obětí. Na nezávislém stanovení skutečného počtu obětí války pracuje také nezisková organizace *Istraživačko-dokumentacioni centar* (Subotić 2009: 155).

Posledním důležitým aktérem „truth telling“ je *Institut pro vyšetřování zločinů proti lidskosti a mezinárodnímu právu* (*Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava*), založený v roce 1992 při Univerzitě v Sarajevu a zabývající se již od válečných let dokumentováním a vědeckým objasňováním spáchaných zločinů. Dokumentaci se profesionálně zabývají i někteří sdružení obětí a vězňů koncentračních táborů. Bosňané dodnes vnímají válečné události velmi subjektivně a mají jen málo příležitostí seznámit se s „verzemi pravdy“ druhých. Přitom právě informovanost o druhé skupině je jedním ze základních faktorů přispívajících k usmíření (Stephan – Stephan 2000). V Bosně a Hercegovině se mezietnické interakce mnohdy nedějí spontánně, a proto je přínos vypovídání pravdy obzvláště cenný. Zjištění, že i příslušníci ostatních národů trpěli a byli obětmi války, může zásadně ovlivnit jejich vnímání druhých a prolomit bariéry ve vztahu k nim. Druhým stupněm je poté empatie, schopnost pociťovat utrpení skupiny jako své vlastní. Ta se může projevit pozitivnějším postojem k druhé straně a starostí o její blaho-byt (Batson et al. 1997; Stephan – Finlay 1999). Empatie může také působit proti tendenci vinit druhou stranu z utrpení své vlastní skupiny (Finlay – Stephan 2000). Vžití se do role druhého a nahlédnutí na svět z jeho strany (Worthington 2006: 7–9, 39–41) může také značně přispět k usmíření. Právě nevědomost velmi často způsobuje negativní vnímání druhé strany, přičemž zde mohou nejlépe zasáhnout média (Stephan – Stephan 1984; Bandura 2008).

Stejně tak vyslechnutí pozitivních příběhů válečného hrdinství, v nichž obyčejný člověk riskoval vlastní život, aby zachránil život svého souseda, nebo svědectví o lítosti nad utrpením druhé skupiny mohou navodit asociaci druhé skupiny s pozitivními emocemi (Bandura 2008). Podobně působí nahlédnutí na příslušníky skupiny skrze jejich individuální, a ne skupinovou identitu. To navíc napomáhá odstranit stereotypy a ostré rozlišování skupin (Brewer – Miller 1984), umožňuje lidem, aby se poznali jako jednotlivci, a vede k postupné personalizaci. V ideálním případě dokonce vznikají pozitivní stereotypy o druhé skupině, což je krok k proměně jednoho z osmi prvků konfliktního étosu. Vyslechnutí individuálních příběhů může u posluchače vést také k uvědomění, že existují i jiné identity, než je ta etnická (například společenská či pracovní role), což dokáže rozostřit hranice mezi *in-group* a *out-group*. Dotyčný si také může uvědomit příslušnost ke skupině nadřazené etnické příslušnosti (komunita, národní stát, lidství aj.). Oba tyto faktory přispívají k usmíření (Gaertner et al. 1999; Gaertner et al. 1989; Sherif 1966).

Vypovídání pravdy hraje právě na strunu těchto psychologických mechanismů. Potvrzování skutečného počtu obětí a jejich identity má zamezit populárnímu boji čísel a dohadům o to, kdo byl obětí války, exhumace a identifikace obětí napomáhají rodinám uzavřít bolestnou kapitolu válečného konfliktu, komise pravdy chtějí nalézt oficiální a společnou pravdu o válečných zločinech a zaznamenávají ústní historii. Vypovídání pravdy obětmi v rámci aktivit nevládních organizací má šířit povědomí o utrpení všech tří národů napříč společností. Z hlediska konfliktního étosu bojuje proti jedné z jeho nejdůležitějších složek – viktimizaci, tj. vidění sebe sama jako oběti. Vyslechnutí vyprávění obětí „jiné“ strany dokáže mnohdy toto přesvědčení zpochybnit. Tyto mechanismy mají velmi vysoký potenciál, bohužel však trpí vážnými nedostatky. Právě neexistence komise pravdy je jedním z nejzávažnějších nedostatků procesu tranziční spravedlnosti v dnešní Bosně a Hercegovině. Její založení teoreticky možné je, avšak musí být výsledkem širokého konzultačního procesu s občanskou společností, musí postupovat velmi citlivě a její mandát musí být velmi přesně vymezen a být předmětem společenské shody. Očekávat, že objasní i příčiny války, je nereálné. Spíše se soustředí na vyjasnění okolností zločinů a dá

příležitost obětem promlouvat veřejně o svém utrpení, jak bylo navrženo v projektu organizace USIP.

Určitou roli hraje v celém procesu i občanská společnost. Jsou organizovány vzpomínkové akce na zločiny minulosti a natáčeny dokumentární filmy, organizovány filmové festivaly a divadelní představení, vydávány různé publikace a zaznamenávána ústní historie. Jen poměrně málo nevládních organizací se však dokumentací porušování lidských práv a vypovídáním pravdy zabývá na nadnárodním principu a jejich úsilí o šíření výsledků své práce ve společnosti není dostatečné (Popović 2009: 114). Málodky mají lidé možnost vidět zločiny očima obětí a slyšet jejich vyprávění. Tím se ztrácí velký léčebný potenciál vypovídání pravdy. Některé organizace se zaměřily naopak na pozitivní příklady lidských vztahů ve válce, případy, kdy lidé riskovali vlastní život a bezpečí, aby pomohli příslušníkům jiné národnosti. Rovněž tyto iniciativy by si zasloužily větší pozornost, než jaké se jim dostává (Popović 2009: 148–149).

Formy a problematika reparací v současné Bosně a Hercegovině

V Bosně a Hercegovině existují nejrůznější formy reparací, avšak žádná jednotná oficiální strategie, jež by je regulovala. Země se stále ještě potýká s problémem návratu uprchlíků: 2,2 milionu Bosňanů (více než polovina tehdejší populace) uprchlo během války ze svých domovů. Do svých předválečných domovů se již navrátilo 1 030 000 uprchlíků, z toho 470 000 do míst, kde je jejich etnikum v menšině (UNHCR 2011). Ač je cílem státu zajistit jim udržitelný návrat (Nenadić – Džepar-Ganibegović 2010: 3), mnozí se vrátit nemohou, protože je jejich původní majetek zničen, případně žádný nevlastnili, okolní terén není odminován, jsou nemocní či sociálně slabí anebo neexistuje vhodná infrastruktura a možnosti zaměstnání (Tamtéž: 9–11). Mnozí zrekonstruovali svůj původní majetek, avšak do svých domovů se nevrátili (Tamtéž: 21). Přesto proces návratu zaznamenal relativní úspěch: navrátilci se cítí mnohem bezpečněji díky odstranění válečných zločinců (Nettelfield 2010: 168–169) a prověrkám, které teprve umožnily účinně vyšetřovat incidenty proti nim a zrušit diskriminující zákony (Popović 2009: 77).

Navrátilci si však stěžují, že ve svých původních domovech mnohdy nenaleznou zaměstnání (Popović 2009: 81; Nenadić – Džepar-Ganibegović 2010: 24–25) v zemi s 27% nezaměstnaností (World Bank 2010). Jako zásadní se jeví podpora tvorby pracovních míst pro navrátilce investicemi do infrastruktury a ekonomiky, a tudíž i jejich reintegrace. Huma Haiderová (2009) zdůrazňuje důležitost programů hospodářského rozvoje komunit, kterým je však věnováno jen málo finančních prostředků. Podle ní tyto programy účinně napomáhají tvorbě pracovních míst a umožňují spolupráci a setkávání s příslušníky ostatních etnik. To je velice důležité, neboť jak podotýká Petrović (2005), mnoho Bosňanů se takovému kontaktu vyhýbá a právě ekonomické a pracovní důvody jsou nejlepším záminkem k překonání mezietských hranic. Navrácení multietnického charakteru zemi zničené válkou a mezietský kontakt mohou zásadně přispět k usmíření. Kontakt k němu může přispět za podmínky, že je vztah mezi skupinami v kontaktní situaci rovnocenný, že strany spolupracují při sledování společných cílů a vnímají společné zájmy, respektive společné lidství, a že se jim dostává podpory veřejných činitelů (Allport 1954; Amir 1976), anebo i bez přítomnosti těchto faktorů, a to v případě velmi častého kontaktu mezi skupinami (Pettigrew – Tropp 2000).

Dominantní formou reparací v Bosně a Hercegovině jsou kompenzace (Popović 2009: 81). Kromě programů resocializace a rekvalifikace obnášejí především vyplácení měsíčních finančních kompenzací obětem války i válečným a vojenským invalidům. Jsou regulovány převážně entitními zákony, na úrovni celostátní na ně pamatuje pouze *zákon o nezvěstných osobách (zákon o nestalim osobama)*. Ve Federaci Bosny a Hercegoviny je přítom počet beneficiantů nesrovnatelně vyšší a zákony podstatně štedřejší (Popić – Panjeta 2010: 6–8; srovnej Popović 2009: 85–86). Dosti závažný je však fakt, že posttraumatický stresový syndrom není uznáván jako základ pro nárok na přiznání invalidity, nýbrž

pouze jako doplňková okolnost k invaliditě fyzické (Popović 99–100). Přitom podle Světové zdravotnické organizace tímto syndromem trpí až 10 % bosenské populace, podle odhadů nevládních organizací je to až téměř polovina, zejména pak váleční veteráni (Milić 2011). Civilní oběti války jsou oproti nim značně znevýhodněny: mnohdy nesou spíše psychické než fyzické rány, ke srovnatelné kompenzaci potřebují vyšší stupeň invalidity a jsou vyloučeny z mnoha dodatečných programů a výhod (Moratti – Sabic-El-Rayess 2009: 30; Popović 2009: 85–88). To přispívá k pocitu křivdy, k touze po trestní spravedlnosti a k nevraživosti vůči ostatním etnikům (Moratti – Sabic-El-Rayess 2009: 30): tento pocit nespravedlnosti narušuje potenciál kompenzací pro usmíření.

S kompenzacemi úzce souvisí *rehabilitace*, která zahrnuje psychologickou, lékařskou i jinou pomoc obětem v překonání prožitých válečných traumat či fyzických zranění. Jde zejména o posttraumatický stresový syndrom, kterému se však v Bosně a Hercegovině věnuje jen velice málo odborníků a organizací (Popović 2009: 98–100).

Čtvrtou formou reparací jsou takzvané různé formy zadostiučinění: zde se zmíníme o oficiálních omluvách a výstavbě památníků. Oficiální omluva by měla vyjadřovat lítost, uznání obětí, předznamenávat nový vztah mezi pachatelem a obětí (Verdeja 2010: 565), být upřímná a obsahovat slib neopakování (Murphy 2011: 50). Je způsobem vypovídání pravdy a re-interpretací historie a může zahájit veřejnou diskusi. Měla by obsahovat přijetí odpovědnosti státem, reflexi o událostech, příslib symbolického uznání a materiální reparace obětem a zahrnout všechny oběti (Verdeja 2010: 569–571). Omluva vytváří respekt a pouta mezi komunitami, uznává oběti, vyjadřuje odpoutání od minulosti, pomáhá lidem posunout se dál (Murphy 2011: 61). Ačkoliv v zemích bývalé Jugoslávie dochází na první oficiální omluvy, ne vždy splňují zmíněná kritéria. Mnohdy odkazují jen na vinu jednotlivců a nepřiznávají vinu státu či jsou očividně neupřímné a účelové, jejich přínos k usmíření je tak sporný.

Památníky jsou v Bosně a Hercegovině stále jablkem sváru. Teoreticky mohou napomáhat překonávat trauma a formovat historickou paměť (Barsalou 2005). Jejich potenciál pro usmíření závisí na poselství, které obsahují, v Bosně je však rozmělněn skutečností, že památníky se téměř bez výjimky stavějí pouze jednomu etniku a mnohdy přispívají k etnické nenávisti (Irwin – Šarić 2010). Památníky mnohdy obsahují etnický, náboženský či symbolický rozdělovací prvky (kříž nad Mostarem) či svým umístěním (památník srbským vojákům v koncentračním táboře Trnopolje) uráží oběti, odnímají jim důstojnost a definují, kdo je oběť a kdo agresor, a zhmotňují popírání utrpení druhých (Tamtéž). Památník v lokalitě Srebrenica-Potočari byl zřízen teprve po zásahu Vysokého představitele (Popović 2009: 109). To vše svědčí o tom, že je dodnes popíráno utrpení druhých. Sama bosenská vláda je přesvědčena, že kontroverzní památníky jen přispívají k bariérám mezi etniky (Tamtéž: 108), celostátní zákon, který by stavbu památníků upravoval, však na své přijetí stále čeká.

Institucionální reformy v Bosně a Hercegovině

Reformy institucí patří k nejdůležitějším opatřením tranziční spravedlnosti. V Bosně a Hercegovině bylo v tomto sektoru učiněno skutečně mnoho.

Za účelem stíhání válečných zločinů byla na základě Daytonské mírové smlouvy založena *Komise pro lidská práva* (*Komisija za ljudska prava*), zaštiťující dva funkční orgány, *Dům pro lidská práva* (*Dom za ljudska prava*) a úřad *Ombudsmana* (*Ombudsman za ljudska prava*). Ombudsman byl původně jmenován předsedou OBSE, od roku 2004 pak domácími orgány, čímž se tato funkce stala „*odrazem všech existujících kontroverzí a politických tenzí ve společnosti*“ a ztratila část své věrohodnosti (Popović 2009: 115). Dům pro lidská práva byl hybridním soudem, stíhajícím závažné porušování lidských práv, tedy i válečné zločiny a případy diskriminace. V roce 2003 přestal existovat a jeho agendu převzala *Komise pro lidská práva při Ústavním soudu Bosny a Hercegoviny* (*Komisija za ljudska prava pri Ustavnom sudu BiH*).⁸ Válečné zločiny stíhají také *Soud a Prokuratura Bosny a Hercegoviny*.

V řadách policie bylo mnoho lidí odpovědných za porušování práv v době války. Jak soudnictví, tak policie byly nadále pod kontrolou nacionalistických elit, a proto nedokázaly mimo jiné vyšetřovat válečné zločiny a ochránit navracející se uprchlíky. Veřejnost v ně tím pádem neměla důvěru a reforma byla nezbytná (Mayer-Rieckh 2007b: 187, 195).

Jedním z nejdůležitějších opatření v tomto směru bylo odpolitizování a sjednocení procesu jmenování soudců a prokurátorů a hodnocení jejich práce *Vysokou soudní a prokuraturní radou (Visoko sudsko i tužilačko vijeće)*, založenou Vysokým představitelem v roce 2004.

Dalším z klíčových opatření pak byly prověrky v soudnictví a policii. V policii je prováděla na základě Daytonské mírové dohody *Mise OSN v Bosně a Hercegovině* (UNMIBH) za podpory *International Police Task Force* mezi lety 1999 a 2002 (Mayer-Rieckh 2007b: 185). Reformu soudnictví v soudním sektoru prováděla *Nezávislá soudní komise (Nezavisna pravosudna komisija)*, založená Vysokým představitelem, a později Vysoká soudní a prokuraturní rada (Popović 2009: 129) mezi lety 2002 a 2004 (pro oba procesy srovnej také Finci 2007). Celosvětově se jednalo o největší podobnou akci za posledních dvacet let (Mayer-Rieckh 2007b: 185–186).

Mezi oběma procesy však existovaly důležité rozdíly. Prověrky v policii měly charakter certifikace policistů na základě ověření informací z registračního dotazníku. Důkazní břemeno přitom spočívalo na posudkové komisi a nezískání certifikátu mělo za následek ztrátu pracovního místa (Mayer-Rieckh 2007b: 192). Proces prověrek v soudnictví měl charakter znovujmenování, tj. všechna místa soudců a žalobců byla prohlášena za otevřená, přičemž bylo na každém kandidátovi, aby doložil svou morální důvěryhodnost. Z 24 tisíc zaregistrovaných policistů pouze 16 tisíc obdrželo certifikát (důvodem nezískání, respektive dočasného povolení byla většinou nedostatečná kvalifikace, decertifikováno bylo jen několik set uchazečů – Mayer-Rieckh 2007b: 191). V soudnictví ze 2000 uchazečů o 953 míst 30 % nezískalo licenci a 18 % z těch, kteří uspěli, bylo na místa soudce či žalobce vybráno poprvé (Popović 2009: 133; srovnej Mayer-Rieckh 2007b: 199, 201). Na otevřená místa v soudnictví nastoupilo z důvodu nedostatečné kvalifikace jen málo příslušníků etnických menšin (Mayer-Rieckh 2007b: 201).

Evaluační proces prověrek nikdy neproběhla, avšak zdá se, že prověrky v policii snížily počet útoků na navrátilce, usnadnily tak proces návratu a zvýšily důvěru občanů v policii, stejně tak jako důvěru navrátilců v policii zvýšilo přijetí členů etnických menšin do policejních složek (Mayer-Rieckh 2007b: 192). Veřejnost nicméně není s procesem zcela spokojena, neboť nevěří, že jím lze skutečně zhodnotit morální integritu kandidáta: někteří certifikovaní policisté byli později odsouzeni za válečné zločiny, navíc vynášení etnický motivovaných rozsudků nebylo kritériem k diskvalifikaci (Popović 2009: 132). Kritéria UNMIBH byla celkově nejasná, což vedlo k odvoláním decertifikovaných kandidátů. Někteří z nich navíc zůstali na svých místech anebo byli zaměstnáni některým z ministerstev vnitra (Mayer-Rieckh 2007b: 193). Proces znovujmenování soudců se naopak setkal s podporou veřejnosti a zvýšil důvěru v soudní složky (Tamtéž: 202).

Prověrky existují rovněž v politické sféře, ačkoliv jen v omezené míře. Vysoký představitel (OHR) může provádět *ad hoc* prověrky těch, kteří by mohli potenciálně narušit implementaci Daytonské mírové dohody, tj. odvolávat politiky či úředníky. Stává se to ale jen zřídka. *Centrální volební komise (Centralna izborna komisija)* provádí prověrky politických stran a jejich kandidátů na volebních listinách a dává osvědčení všem státním hodnostářům, kteří vzešli z voleb (osoby odsouzené či obžalované a se soudem nespolupracující pozbývají aktivního i pasivního volebního práva a možnost jmenování na veřejnou státní funkci).

Prověrky státních zaměstnanců vykonává *Agentura pro státní službu (Agencija za državnu službu BiH)*, která prověřuje dostatečnost jejich kvalifikace a trestní bezúhonnost a zajišťuje správné fungování státních úřadů (Popović 2009: 132–134).

Za jednu z neúspěšnějších reforem je pak považována *reforma systému obrany*, ačkoliv ještě není zcela ukončena. Byl vytvořen jednotný obranný systém země pod vedením

Ministerstva obrany Bosny a Hercegoviny a Ozbrojené síly Bosny a Hercegoviny jako jediné, profesionální vojsko složené z příslušníků všech národů, do něhož jsou začleněny vojenské jednotky obou entit (Popović 2009: 127).

V rámci reformy byly během poválečných let přeneseny mnohé kompetence z entit na úroveň státní,⁹ čímž vznikla nová ministerstva. Pro proces tranziční spravedlnosti je charakteristické zejména *Ministerstvo pro lidská práva a uprchlíky*, založené v roce 2000, pověřené zajišťovat návrat uprchlíků a ochranu lidských práv. O soudnictví a spolupráci mezi entitami se stará *Ministerstvo spravedlnosti*, založené v roce 2002 (Popović 2009: 123–125).

Z legislativních změn je třeba jmenovat zejména schválení *zákona o nezvěstných osobách* (viz výše) a reformu volebního zákona Bosny a Hercegoviny: ten umožnil všem občanům hlasovat v místě jak trvalého, tak přechodného pobytu, usnadnil uprchlíkům hlasování v místě jejich předválečného bydliště a zakotvil prověrky kandidátů na volebních listinách. V neposlední řadě je také třeba zmínit *Agenturu pro identifikační dokumenty, evidenci a výměnu údajů* (*Agencija za identifikacione dokumente, evidenciju i razmjenu podataka BiH*), která zajišťuje vydávání jednotných dokladů a dokumentů na celostátní, a nikoliv entitní úrovni (Popović 2009: 121).

Aktivita občanské společnosti a nevládních organizací v oblasti institucionálních reforem je nedostatečná, zejména co se týká tlaku na uskutečnění těchto reforem. Instituce naopak nevěnují patřičnou pozornost dokumentaci nashromážděné nevládními organizacemi, která by mohla napomoci v procesu proverek (Popović 2009: 160).

* * *

Cílem tohoto článku bylo objasnit, co, zda, jakým způsobem a proč přispívá k procesu národního usmíření, chápáno jako znovuoobnovení vztahů a přiznání křivd minulosti, a odpovědět na následující výzkumné otázky: Jaká je účinnost mechanismů tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině? Jakým způsobem přispívají k procesu národního usmíření? Které prvky tranziční spravedlnosti k němu přispívají nejvíce a proč? Jakým překážkám musí proces tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině čelit?

Nejviditelnějšími opatřeními tranziční trestní spravedlnosti jsou soudní procesy s podezřelými ze spáchání válečných zločinů. Zatímco Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii soudí podezřelé s nejvyšším stupněm odpovědnosti a také nejcitlivější případy, podezřelé se středním a vyšším stupněm odpovědnosti stíhají Soud a Prokuratura Bosny a Hercegoviny. Nejnižšímu stupni odpovědnosti se pak věnují soudy obou entit a oblasti Brčko. Dle teorie tranziční spravedlnosti by tyto procesy měly individualizovat vinu, a odstranit tak koncept kolektivní viny celých národů, poskytnout zadostiučinění obětem a v neposlední řadě odradit potenciální agresory od spáchání podobných zločinů v budoucnosti. Ve skutečnosti se to neděje zcela, tresty pachatelům oběti považují za příliš nízké, a proto podle nich nemají ani odstrašující efekt, navíc má veřejnost o práci všech těchto soudů velmi malé povědomí a ještě menší důvěru v ně. Nezanedbatelné jsou námitky obětí, že soudní procesy pro ně nemají žádný význam, pokud vrahové jejich nejbližších stíhání nejsou. Obzvláště nemilosrdné je veřejné mínění k haagskému tribunálu, považuje jej ve své většině za zpolitizovaný (a Srbové za protisrbský) soud, který nepřináší pravdu ani nepřispívá k usmíření. O něco pozitivněji vidí veřejnost práci soudů domácích. Z teoretického hlediska soudní procesy nicméně snižují takzvanou diferenci nespravedlnosti vnímanou oběťmi, a mohou tak přispět k jejich odpuštění, respektive k usmíření chápámu jako ideální cíl (ve skutečnosti k nim u pravých obětí války málokdy dojde v plné míře), vzhledem k výše zmíněnému je však tento přínos problematický.

Vzhledem k pokroku, který již byl učiněn v ostatních oblastech tranziční spravedlnosti, může v současnosti k usmíření nejlépe přispět vypovídání pravdy. Existují četné projekty zaznamenávání ústní historie nevládními organizacemi, avšak nemají dostatečnou podporu a nejsou dost viditelné na to, aby mohly navodit větší společenskou změnu. To

by mohla učinit komise pravdy, jež by měla utvrdit pravdu o válečných událostech, a odstranit tak tři soupeřící verze pravdy jednotlivých národů. Pokusy o založení komisí pravdy však selhaly, s výjimkou komise pro Srebrenici, která zaznamenala jistý úspěch ve vyjasňování osudů obětí srebrenické genocidy. Teorie z oblasti sociální psychologie naznačují, že mnoho mechanismů působení komise pravdy, jako jsou empatie, poznání toho „druhého“, odstranění stereotypů či nalezení společné identity, mohou značně přispět k usmíření, respektive k rozbití konfliktního étosu, o němž psal Daniel Bar-Tal. Lze jen doufat, že se v budoucnosti celostátní komisi pravdy založit podaří, bude k tomu ovšem zapotřebí vyvarovat se minulých chyb a zahájit celospolečenský transparentní konzultační proces.

Také reparace mají značný potenciál pro přispění k procesu usmíření, jsou-li aplikovány správně a v dostatečném rozsahu. Obě entity Bosny a Hercegoviny vydávají velké finanční prostředky na reparace obětem a válečným veteránům. Jejich nedostatkem však je fakt, že jsou přiznávány na základě fyzických, a nikoliv duševních zranění, což diskriminuje lidi trpící posttraumatickým stresovým syndromem, jako jsou bývalí vězni koncentračních táborů či oběti znásilnění. Obecně je v zemi věnována příliš malá pozornost posttraumatickému stresovému syndromu, jímž trpí nejméně jedna desetina populace a jenž je psychickou překážkou na cestě k odpuštění a usmíření. Také výstavba památníků a omluva jsou jako formy reparací problematické. Památníky jsou stavěny téměř výhradně příslušníkům jednoho etnika a omluvy jsou v regionu často účelové, ne vždy upřímné a většinou přikládají vinu jednotlivcům, nikoliv státům. Zejména úspěšné byly reparace ve formě programů podpory udržitelného návratu uprchlíků, které přiměly ke spolupráci také místní komunity, a vedly tak k mezinárodnickému kontaktu, důležitému faktoru usnadňujícímu usmíření: podpora takových programů je však marginální a nedostatečná.

Institucionální reformy se nacházejí v samém srdci tranziční spravedlnosti. Reforma legislativy, státních institucí a bezpečnostních složek přispěla ke zjednání spravedlnosti pro oběti a usnadnila návrat uprchlíků. Zejména pak zákony umožňující návrat majetku uprchlíkům a prověrky v policii a soudnictví vytvořily příznivé podmínky pro návrat. Tím se postupně obnovuje multietnický charakter země a odstraňuje etnická izolace, která plodí jen nevědomost, strach a předsudky.

Lze shrnout, že ač v oblasti tranziční spravedlnosti v Bosně a Hercegovině bylo učiněno mnoho, řada mechanismů nebyla uplatněna důsledně anebo vůbec. Jindy nejsou dostatečně viditelné na to, aby navodily trvalou celospolečenskou změnu a podstatně přispěly k národnímu usmíření. Jejich potenciál je velký, je však třeba je uplatňovat důsledně, citlivě, s ohledem na místní kulturu a kontext, a zejména je dostatečně podporovat.

¹ Pojem *Bosňák* (*bošnjak*) byl od osmanské éry používán obecně pro obyvatele Bosny, od 19. století k vytvoření národní identity. Pojem *Muslim* od roku 1971 označoval národní příslušnost slovanského muslimského obyvatelstva celé bývalé Jugoslávie. V roce 1993 Kongres bosenských muslimských intelektuálů přijal název *Bosňák* pro označení slovanských muslimů a nahradil jím pojem *Muslim* (Dimitrova 2001). Pro obyvatele Bosny (bez ohledu na etnický původ) se používá pojmenování *Bošňan*.

² Jednou z prvních a přelomových prací tohoto oboru je dílo Neila Kritz (1995).

³ Těchto pět povinností státu vzniklo rozhodnutím Meziamerického soudu pro lidská práva v případě Vélasquez-Rodríguez proti Hondurasu (rok 1988), které je často citováno také jinými mezinárodními soudy.

⁴ International Center for Transitional Justice (2009: 1) k těmto běžně uváděným kategoriím přidává ještě jednu novou, a to *genderovou spravedlnost* (*gender justice*), OSN pak kategorii *národních konzultací* (UN 2010: 9). Pojetí tranziční spravedlnosti a kategorizace jejích mechanismů jsou různé (srovnej například Teitel 2000). V tomto článku se přikláním k výše zmíněným kategoriím na základě jejich časté citovanosti v odborné literatuře pojednávající o Balkáně (Popović 2009 aj.; srovnej Boraine 2006; Orentlicher 2004).

⁵ Někteří autoři oddělují tranziční spravedlnost od programů DDR jako samostatné pole (o jejich vzájemném vztahu viz Cutter Patel – de Greiff – Waldorf 2009).

⁶ Omluvy mezi Srbskem a Chorvatskem nejsou vzhledem k rozsahu článku zahrnuty.

⁷ Tribunál dosud obžaloval 161 osob, z toho 64 bylo shledáno vinnými (ICTY 2012a).

⁸ Ústavní soud Bosny a Hercegoviny je jediným pojícím prvkem tří jinak oddělených soudních systémů entit a oblastí Brčko.

⁹ Vláda (Rada ministrů Bosny a Hercegoviny) má jinak výlučnou pravomoc pouze v oblastech, kde nemají svrchovanou pravomoc entity.

Literatura

- Akhavan, Payam (1998): Justice in the Hague, Peace in the former Yugoslavia? A Commentary on the UN War Crimes Tribunal. *Human Rights Quarterly*, Vol. 20, No. 4, s. 737–816.
- Akhavan, Payam (2001): Beyond Impunity: Can International Criminal Justice Prevent Future Atrocities? *American Journal of International Law*, Vol. 95, No. 1, s. 7–31.
- Allport, Gordon W. (1954): *The Nature of Prejudice*. Cambridge, MA: Addison-Wesley.
- Amir, Yehuda (1976): The role of intergroup contact in change of prejudice and race relations. In: Katz, Phyllis – Taylor, Dalmas A. (eds.): *Towards the Elimination of Racism*. New York: Pergamon, s. 245–308.
- Amstutz, Mark R. (2005): *The Healing of Nations: The Promise and Limits of Political Forgiveness*. Lanham MD: Rowman and Littlefield.
- Arslanagić, Sabina (2010): Josipovic delivers unprecedented apology to Bosnia. *Balkan Insight*, 14. 4. 2010.
- Bandura, Albert (2008): *The Social Foundations of Thought and Action*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bar-Tal, Daniel (1998): Societal Beliefs in Times of Intractable Conflict: The Israeli Case. *International Journal of Conflict Management*, Vol. 9, No. 1, s. 22–50.
- Bašić Sanela (2006): Bosnian society on the path to justice, truth and reconciliation. In: Martina Fischer (ed.): *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina: Ten years after Dayton*. Münster: Lit Verlag, s. 357–385.
- Batson, C. Daniel – Polycarpou, Marina P. – Harmon-Jones, Eddie – Imhoff, Heidi J. – Mitchener, Erin C. – Bednar, Lori L. et al. (1997): Empathy and attitudes: Can feeling for a member of a stigmatized group improve feelings toward the group? *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 72, No. 1, s. 105–118.
- Bell, Christine (2000): *Peace Agreements and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
- Biggar, Nigel (ed., 2001): *Burying the Past: Making Peace and Doing Justice after Civil Conflict*. Washington DC: Georgetown University Press.
- Boed, Roman (1999): An evaluation of the legality and efficacy of lustration as a tool transnational justice. *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 37, No. 2, s. 357–402.
- Boraine, Alex (2004): Transitional Justice. In: Villa-Vicencio, Charles – Doxtader, Erik (eds.): *Pieces of the Puzzle: Keywords on Reconciliation and Transitional Justice*. Cape Town: Institute for Justice and Reconciliation, s. 67–72.
- Boraine, Alex (2006): Transitional Justice: A Holistic Interpretation. In: *Journal of International Affairs*, Vol. 60, No. 1, s. 17–27.
- Botcharova, Olga (1988): Implementation of track Two Diplomacy: Developing a Model for Forgiveness. In: Helmick, R. G. – Peterson, R. L.: *Forgiveness and Reconciliation: Religion, Public Policy and Conflict Transformation*. Philadelphia: Temple Foundation Press.
- Brewer, Marilynn B. – Miller, Norman (1984): Beyond the contact hypothesis: Theoretical perspectives on desegregation. In: Miller, Norman – Brewer, Marilynn B. (eds.): *Groups in contact: The psychology of desegregation*. New York: Academic Press, s. 281–302.
- Clark, Janine Natalya (2008): The three Rs: retributive justice, restorative justice and reconciliation. *Contemporary Justice Review*, Vol. 11, No. 4, s. 331–350.
- Clark, Janine Natalya (2009): From Negative to Positive Peace: The Case of Bosnia and Herzegovina. *Journal of Human Rights*, Vol. 8, No. 4, s. 360–384.
- Cohen, Stanley (2001): *States of Denial: Knowing about Atrocities and Suffering*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Crocker, David (2000): Truth Commissions, Transitional Justice, and Civil Society. In: Rotberg, Robert – Thompson, Dennis (eds.): *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*. Princeton, NJ: Princeton University Press, s. 99–121.
- Cutter Patel, Ana – de Greiff, Pablo – Waldorf, Lars (2009): *Disarming The Past: Transitional Justice and Ex-Combatants*. New York: International Center for Transitional Justice.
- David, Roman (2003): Lustration Laws in Action: The Motives and Evaluation of Lustration Policy in Czech Republic and Poland (1989–2001). *Law and Social Inquiry*, Vol. 28, No. 2, s. 387–439.
- de Greiff, Pablo (2006): Justice and Reparations. In: de Greiff, Pablo (ed.): *The Handbook of Reparations*. Oxford: Oxford University Press, s. 451–477.
- de Greiff, Pablo (2007): Vetting and transitional justice. In: Mayer-Rieckh, Alexander – de Greiff Pablo (eds.): *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies*. New York: Social Science Research Council, s. 522–545.
- Dimitrova, Bohdana (2001): Bosniak or Muslim? Dilemma of a Nation with two Names. *Southeast European Politics*, Vol. 2, No. 2, s. 94–108.
- Dragović-Soso, Jasna (2012): Apologising for Srebrenica: The Declaration of the Serbian Parliament, the European Union and the Politics of Compromise. *East European Politics*, Vol. 28, No. 2, s. 1–23.
- Dragović-Soso, Jasna – Gordy, Eric (2011): Coming to Terms with the Past: Transitional Justice and Reconciliation in the Post-Yugoslav Lands. In: Djokic, Dejan – Ker-Lindsay, James (eds.): *New Perspectives on Yugoslavia: Key Issues and Controversies*. New York: Routledge, s. 193–212.

- Elster, Jon (2004): *Closing The Books: Transitional Justice in Historical Perspective*. New York: Cambridge University Press.
- Finci, Jakob (2007): Lustration and Vetting Process in Bosnia and Herzegovina. In: Dvořáková, Vladimíra – Milardovic, Anđelko (eds.): *Lustration and Consolidation of Democracy and the Rule of Law in Central and Eastern Europe*. Political Science Research Centre Zagreb, s. 217–222.
- Finlay, Krystina A. – Stephan, Walter G. (2000): Reducing Prejudice: The Effects of Empathy on Intergroup Attitudes. *Journal of Applied Social Psychology*, Vol. 30, s. 1722–1736.
- Fletcher, Laurel E. – Weinstein, Harvey M. (2002): Violence and Social Repair: Rethinking the Contribution of Justice to Reconciliation. *Human Rights Quarterly*, Vol. 24, No. 3, s. 573–639.
- Gaertner, Samuel L. – Mann, Jeffrey – Murrell, Audrey – Dovidio, John F. (1989): Reducing intergroup bias: The benefits of recategorization. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 57, No. 2, s. 239–249.
- Gaertner, Samuel L. – Dovidio, John F. – Nier, Jason A. – Ward, Christine M. – Banker, Brenda S. (1999): Across cultural divides: The value of superordinate identity. In: Prentice, Deborah A. – Miller, Dale T. (eds.): *Cultural divides: Understanding and overcoming group conflict*. New York: Russell Sage Foundation, s. 173–212.
- Galtung, Johan (1996): *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. Oslo: International Peace Research Institute.
- Gibson, James L. (2006): *Overcoming Apartheid: Can Truth Reconcile a Divided Nation?* New York: Russell Sage Foundation Publications.
- Haider, Huma (2009): (Re)Imagining Coexistence: Striving for Sustainable Return, Reintegration and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina. *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 3, No. 1, s. 91–113.
- Halpern, Jodi – Weinstein, Harvey M. (2004): Empathy and Rehumanization after Mass Violence. In: Stover, Eric – Weinstein, Harvey M. (eds.): *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 303–322.
- Hartzell, Caroline A. (1999): Explaining the Stability of Negotiated Settlements in Intrastate Wars. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 43, No. 1, s. 3–22.
- Hayner, Priscilla (2001): *Unspeakable Truths: Confronting State Terror and Atrocity*. New York: Routledge.
- Kaldor, Mary (1999): *New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Kelman, Herbert C. (2008): Reconciliation from a Socio-Psychological Perspective. In: Nadler, Arie – Malloy, Thomas E. – Rischer, Jeffrey D. (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford University Press, s. 15–32.
- Kritz, Neil J. (1995): Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes. Washington: United States Institute of Peace Press, 3 svazky.
- Kritz, Neil – Finci, Jakob (2001): A Truth and Reconciliation in Bosnia and Herzegovina: An Idea Whose Time has Come. *International Law Forum*, Vol. 3, s. 50–58.
- Lederach, John Paul (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington, DC: U.S. Institute of Peace.
- Licklider, Roy (1995): The Consequences of Negotiated Settlements in Civil Wars. *American Political Science Review*, Vol. 89, No. 3, s. 681–690.
- Marshall, Tony F. (2003): Restorative Justice: An Overview. In: Johnstone, Gerry (ed.): *A Restorative Justice Reader: Tests, Sources, Context*. Cullompton: Willan Publishing, s. 28–45.
- Mayer-Rieckh (2007a): On Preventing Future Abuse: Vetting and Other Transitional Reforms. In: Mayer-Rieckh, Alexander – de Greiff, Pablo (eds., 2007): *Justice as a Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies*. New York: Social Science Research Council, s. 482–521.
- Mayer-Rieckh, Alexander (2007b): Vetting to Prevent Future Abuses: Reforming the Police, Courts and Prosecutor's Office in Bosnia and Hercegovina. In: Mayer-Rieckh, Alexander – de Greiff, Pablo (eds., 2007): *Justice as a Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies*. New York: Social Science Research Council, s. 180–221.
- Mendeloff, David (2004): Truth-Seeking, Truth-Telling, and Postconflict Peacebuilding: Curb the Enthusiasm? *International Studies Review*, Vol. 6, No. 3, s. 355–380.
- Minow, Martha (1998): *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*. Boston: Beacon Press.
- Minow, Martha (2001): The Hope for Healing: What Can Truth Commissions Do? In: Rotberg, Robert – Thompson, Dennis (eds.): *Truth v. Justice: The Morality of Truth Commissions*. Princeton, NJ: Princeton University Press, s. 235–260.
- Moratti, Massimo – Sabic-El-Rayess, Amra (2009): *Transitional Justice and DDR: The Case of Bosnia and Herzegovina*. New York: International Center for Transitional Justice.
- Murphy, Michael (2011): Apology, Recognition and Reconciliation. *Human Rights Review*, Vol. 12, No. 1, s. 47–69.
- Naarden, Gregory L. (2003): Non-Prosecutorial Sanctions for Grave Violations of International Humanitarian Law: Wartime Conduct of Bosnian Police Officials. *The American Journal of International Law*, Vol. 97, No. 2, s. 342–352.
- Nadler, Arie – Malloy, Thomas E. – Fischer, Jeffrey D. (2008, eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford University Press.

- Nettelfield, Lara (2010): *Courting Democracy in Bosnia and Herzegovina: The Hague Tribunal's Impact in a Postwar State*. New York: Cambridge University Press.
- Nouwen, Sarah (2006): 'Hybrid courts': The hybrid category of a new type of international crimes courts. *Utrecht Law Review*, Vol. 2, No. 2, s. 190–214.
- Oberschall, Anthony (2000): The Manipulation of Ethnicity: From Ethnic Cooperation to Violence and War in Yugoslavia. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 23, No. 6, s. 982–1001.
- Oberschall, Anthony (2007): *Conflict and Peace in Divided Societies: Responses to Ethnic Violence*. London and New York: Routledge.
- Orentlicher, Diane (1991): Settling Accounts: The Duty to Prosecute Human Rights Violations of a Prior Regime. *Yale Law Journal*, Vol. 100, No. 8, s. 2537–2615.
- Orentlicher, Diane (2004): *Independent Study on Best Practices, Including Recommendations, to Assist Atates in Strengthening Their Domestic Capacity to Combat All Aspects of Impunity, by Professor Diane Orentlicher*. E/CN.4/2004/88, New York: United Nations Commission on Human Rights.
- Orentlicher, Diane (2005): *Report of the Independent Expert to Update the Set of Principles to Combat Impunity, Diane Orentlicher*. E/CN.4/2005/102, New York: United Nations Commission on Human Rights.
- Orentlicher, Diane (2007): Settling Accounts Revisited: Reconciling Global Norms with Local Agency. *The International Journal of Transitional Justice*, Vol. 1, s. 10–22.
- Orentlicher, Diane (2008): *Shrinking the Space for Denial: The Impact of the ICTY in Serbia*. New York: Open Society Institute.
- Orentlicher, Diane (2010): *That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia*. New York: Open Society Institute.
- Peskin, Victor (2008): *International Justice in Rwanda and the Balkans: Virtual Trials and the Struggle for State Cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Petrović, Nebojša (2005): *Psihološke osnove pomirenja između Srba, Hrvata i Bošnjaka*. Beograd: Institut za psihologiju i Dokumentacioni centar.
- Pettigrew, Thomas F. – Tropp, Linda R. (2000): *Does intergroup contact reduce prejudice? Recent meta-analytic findings*. In: Oskamp, Stuart (ed.): *Reducing prejudice and discrimination*. Mahwah, NJ: Erlbaum, s. 93–114.
- Popić, Linda – Panjeta, Belma (2010): *Compensation, transitional justice and conditional international credit in Bosnia and Herzegovina: Attempts to reform government payments to victims and veterans of the 1992–1995 war*. Sarajevo: Sabah Print, 11. 6. 2012, <http://www.norveska.ba/PageFiles/417487/Study_Linda_Popic_english.pdf>.
- Priesner, Stefan – O'Donoghue, Lynne – Dedić, Alma (2005): *Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina: Findings of a Public Survey*. Paper presented at the conference "Pathways to Reconciliation and Global Human Rights", Sarajevo, 16–19 August 2005, Sarajevo: United Nations Development Programme in Bosnia and Herzegovina.
- Puhalo, Srdjan – Petrović, Nebojša – Perišić, Neda (2010): *Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Rangelov, Iavor – Theros, Marika (2007): *Transitional Justice in Bosnia and Herzegovina: Maintaining the Process in Bosnia and Herzegovina. Coherence and Complementarity of EU Institutions and Civil Society in the Field of Transitional Justice*. Study presented at the International Conference Building a Future of Peace and Justice, 25–27 June 2007, Nurnberg: Working Group on Development and Peace.
- Selimović, Johanna Mannergren (2010): Perpetrators and Victims: Local responses to the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Focaal – Journal of Global and Historical Anthropology*, Vol. 2010, No. 57, s. 50–61.
- Sherif, Muzafer (1966): *In Common Predicament: Social psychology of Intergroup Conflict and Cooperation*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Skoko, Božo (2010): *Što Hrvati, Bošnjaci i Srbi misle jedni o drugima a što o Bosni i Hercegovini? Istraživanje percepcije, stereotipa i imidža među građanima Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Snyder, Jack (2000): *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*. New York: W. W. Norton.
- Snyder, Jack – Jervis, Robert (1999): Civil War and the Security Dilemma. In: Walter, Barbara F. – Snyder, Jack (eds.): *Civil Wars, Insecurity and Intervention*. New York: Columbia University Press, s. 15–37.
- Snyder, Jack L. – Vinjamuri, Leslie (2003): Trials and Errors: Principle and Pragmatism in Strategies of International Justice. *International Security*, Vol. 28, No. 3, s. 5–44.
- Sriram, Chandra Lekha (2007): Justice as Peace? Liberal Peacebuilding and Strategies of Transitional Justice. *Global Society*, Vol. 21, No. 4, s. 579–591.
- Stephan, Walter G. (2008): The Road to Reconciliation. In: Nadler, Arie – Malloy Thomas E. – Fischer Jeffrey D. (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Reconciliation*. New York: Oxford University Press, s. 369–394.
- Stephan, Walter G. – Stephan, Cookie White (1984): The Role of Ignorance in Intergroup Relations. In: Brewer, Miller, N. – Brewer, Marilyn B. (eds.): *Groups in contact: The psychology of desegregation*. New York: Academic Press, s. 229–257.
- Stephan, Walter G. – Stephan, Cookie White (2000): *An Integrated Threat Theory of Prejudice*. In: Oskamp, Stuart (ed.): *Reducing Prejudice and Discrimination*. Erlbaum, NJ: Hillsdale, s. 225–246.

- Stephan, Walther G. – Finlay, Krystina A. (1999): The Role of Empathy in Improving Intergroup Relations. *Journal of Social Issues*, Vol. 55, No. 4, s. 729–744.
- Stover, Eric – Weinstein, Harvey M. (eds., 2004): *My Neighbor, My Enemy: Justice and Community in the Aftermath of Mass Atrocity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Subotić, Jelena (2009): *Hijacked Justice: Dealing with the Past in the Balkans*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Šalaj, Berto (2009): *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Friedrich Ebert Stiftung.
- Teitel, Ruti G. (2000): *Transitional Justice*. New York: Oxford University Press.
- Thoms, Oskar N. T. – Ron, James – Paris, Roland (2008): *The Effects of Transitional Justice Mechanisms. A Summary of Empirical Research Findings and Implications for Analysts and Practicioners*. Working paper. Centre for International Policy Studies, University of Ottawa.
- Valiñas, Marta (2009): Rebuilding Trust in the Former Yugoslavia: Overcoming the Limits of the Formal Justice System. In: Claes, Erik – Devroe, Wouter – Keirsbilck, Bert. (eds.): *Facing the Limits of the Law*. Heidelberg: Springer-Verlag, s. 177–188.
- Verdeja, Ernesto (2008): A Critical Theory of Reparative Justice. *Constellations*, Vol. 15, No. 2, s. 208–222.
- Verdeja, Ernesto (2009): *Unchopping a Tree: Reconciliation in the Aftermath of Political Violence*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Verdeja, Ernesto (2010): Official Apologies in the Aftermath of Political Violence. *Metaphilosophy*, Vol. 41, No. 4, s. 563–581.
- Villa-Vicencio, Charles (2004a): Restorative Justice. In: Villa-Vicencio, Charles – Doxtader, Erik (eds.): *Pieces of the Puzzle: Keywords on Reconciliation and Transitional Justice*. Cape Town: Institute for Justice and Reconciliation, s. 33–38.
- Villa-Vicencio, Charles (2004b): Truth Commissions. In: Villa-Vicencio, Charles – Doxtader, Erik (eds.): *Pieces of the Puzzle: Keywords on Reconciliation and Transitional Justice*. Cape Town: Institute for Justice and Reconciliation, s. 89–95.
- Volkan, Vamik Djemal (2009): Bosnia-Herzegovina: Chosen Trauma and Its Transgenerational Transmission. 11. 6. 2012, <<http://www.vamikvolkan.com/Bosnia-Herzegovina%3A-Chosen-Trauma-and-Its-Transgenerational-Transmission.php>>.
- Whittaker, David J. (2002): *Conflict and Reconciliation in the Contemporary World*. London a New York: Routledge.
- Worthington, Everett L., Jr. – Wade, Nathaniel G. (1999): The social psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 18, No. 4, s. 385–418.
- Worthington, Everett L., Jr. (2006): *Forgiveness and Reconciliation: Theory and Application*. New York: Routledge.
- Zupan, Natascha (2006): Facing the Past and Transitional Justice in Countries of Former Yugoslavia. In: Fischer, Martina (ed.): *Peacebuilding and Civil Society in Bosnia-Herzegovina: Ten years after Dayton*. Münster: Lit Verlag, s. 327–342.

Dokumenty

- Barsalou, Judy (2005): Trauma and Transitional Justice in Divided Societies. Washington: United States Institute of Peace, 11. 6. 2012, <<http://www.usip.org/publications/trauma-and-transitional-justice-divided-societies>>.
- BBC (2004a): Serb Leader Apologizes in Bosnia. *BBC News*, 6. 12. 2004; 11. 6. 2012, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4072949.stm>>.
- BBC (2004b): Serb Leader's Srebrenica Regret. *BBC News*, 23. 6. 2004; 11. 6. 2012, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3831599.stm>>.
- Beogradski centar za ljudska prava / Ipsos Strategic Marketing (2010): Informisanost i stavovi prema MKSJ i suđenjima za ratne zločine pred sudovima u Bosni i Hercegovini. Belgrade: Beogradski centar za ljudska prava, 11. 6. 2012, <http://www.bgcentar.org.rs/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=26:power-point&download=575:stavovi-graana-bih-prema-mksj-i-suenjima-za-ratne-zloine-pred-nacionalnim-sudovima&Itemid=54>.
- Bubalo, Goran (2011): Rozhovor autorky s pracovníkem neziskové organizace Catholic Relief Services Goranem Bubalem. Sarajevo: Catholic Relief Services, 21. července 2011.
- Duraković, Dina et al. (2010): Early Warning System 2010. Sarajevo: United Nations Development Programme.
- ICTJ (2009a): Transitional Justice in Former Yugoslavia. New York: International Center for Transitional Justice, 11. 6. 2012, <<http://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-FormerYugoslavia-Justice-Facts-2009-English.pdf>>.
- ICTJ (2009b): What is Transitional Justice? New York: International Center for Transitional Justice, 11. 6. 2012, <<http://ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Global-Transitional-Justice-2009-English.pdf>>.
- ICTJ (2012a): Criminal Justice. New York: International Center for Transitional Justice, 11. 6. 2012, <<http://ictj.org/our-work/transitional-justice-issues/criminal-justice>>.
- ICTJ (2012b): What is Transitional Justice? New York: International Center for Transitional Justice, 11. 6. 2012, <<http://ictj.org/about/transitional-justice>>.

- International Commission of Jurists (2006): The Right to a Remedy and to Reparation for Gross Human Rights Violations: A Practitioners' Guide. Geneva: International Commission of Jurists, 11. 6. 2012, <<http://www.icj.org/dwn/database/PGRReparationsENG.pdf>>.
- ICMP (2012): Bosnia and Herzegovina. Sarajevo: International Commission on Missing Persons, 11. 6. 2012, <<http://www.ic-mp.org/icmp-worldwide/southeast-europe/bosnia-and-herzegovina/>>.
- ICTY (2001): The ICTY and the Truth and reconciliation commission in Bosnia and Herzegovina. Projev předsedy Mezinárodního trestního tribunálu pro bývalou Jugoslávii Clauda Jordy v Sarajevu 12. května 2001, The Hague: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 11. 6. 2012, <<http://www.icty.org/sid/7985>>.
- ICTY (2012a): ICTY Digest #114, 1. 5. 2012, The Hague: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 11. 6. 2012, <http://www.icty.org/x/file/About/Reports%20and%20Publications/ICTYDigest/2012/icty_digest_114_en.pdf>.
- ICTY (2012b): About the ICTY. The Hague: International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 11. 6. 2012, <<http://www.icty.org/sections/AbouttheICTY>>.
- ICTY (2012c): Completion Strategy. The Hague, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 11. 6. 2012, <<http://www.icty.org/sid/10016>>.
- Irwin, Rachel – Šarić, Velma (2010): Calls for War Memorials Divide Bosnia. TRI Issue 673, 6 Dec 10 Institute for War & Peace Reporting, 11. 6. 2012, <<http://iwpr.net/report-news/calls-war-memorials-divide-bosnia>>.
- Kukić, Slavo – Šehić, Vehid – Todorović, Branko (2005): Justice and Truth in Bosnia and Herzegovina: Public Perceptions. Early Warning System Special Edition. Sarajevo: United Nations Development Programme.
- Milić, Amina (2011): Bosanci još uvijek trpe posljedice ratnih trauma. Center for Justice and Reconciliation, Sarajevo, 11. 6. 2012, <<http://cjr.ba/bs/page.php?id=72>>.
- Ministarstvo pravde (2012): Informacija o procesu izrade strategije tranzicijske pravde u BiH. Sarajevo: Ministarstvo pravde, 11. 6. 2012, <http://www.mpr.gov.ba/web_dokumenti/20_10_10%20BJ%20Informacija%20%20STP%20u%20BiH.pdf>.
- Nenadić, Mario – Džepar-Ganibegović, Nermina (2010): Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za implementaciju Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma. Sarajevo: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine.
- OHCHR (2006): Rule-of-Law for Post-Conflict States. Vetting: An Operational Framework. New York and Geneva: Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.
- Popović, Dragan M. (2009): Vodič kroz tranzicijsku pravdu u Bosni i Hercegovini. Sarajevo: United Nations Development Programme.
- UK Department for International Development (2004): Non-state Justice and Security Systems. DFID Briefing PD Info, 018, London: DFID.
- UN (2004): The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies. Report of the Secretary-General, S/2004/616, United Nations, New York: Security Council.
- UN (2006a): Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law. A/RES/60/147, United Nations, New York: General Assembly.
- UN (2010): Guidance Note of the Secretary General: United Nations Approach to Transitional Justice. United Nations, New York: United Nations.
- UNHCR (2011): Statistics Package: 30 September 2011. Sarajevo: United Nations High Commissioner on Refugees, Representation in Bosnia and Herzegovina, 11. 6. 2012, <<http://unhcr.ba/wp-content/uploads/2011/10/September-Stat-Package1.pdf>>.
- World Bank (2010): World Development Indicators (WDI) & Global Development Finance (GDF). Washington, D. C.: World Bank, 11. 6. 2012, <<http://databank.worldbank.org/ddp/home.do?Step=1&id=4>>.

Poznámka

Děkuji svému školiteli JUDr. PhDr. Tomáši Karáskovi, Ph.D., a Ing. Vítu Benešovi, Ph.D., za cenné rady a podporu při úpravách textu a dále anonymním oponentům za mimořádně kvalitní posudky a podnětné připomínky. Tento výstup vznikl v rámci projektu Specifického vysokoškolského výzkumu (2011) č. 263 507, Současné formy vládnutí: národní, lokální a mezinárodní úroveň.